

BALTI-KÜSIMUS PARIISI RAHUKONVERENTSI EEL JA AJAL 1918–1920

Magnus ILMJÄRV

Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituut, Narva mnt 25, Tallinn, Eesti; magnus.ilmjarv@tlu.ee

Artikli eesmärgiks on selgitada, kuidas kajastus Balti-küsimus Pariisi rahukonverentsi eel ja ajal 1918–1920, kuidas sattusid Venemaa Vabariigist lahkulöömist taotlevad Balti provintside separatistid rahukonverentsile, mida taotlesid Eesti, Läti ja Leedu Ajutine Valitsus rahukonverentsilt ning kuidas suhtusid aastail 1918–1920 Balti-küsimusse Inglismaa, Prantsusmaa, USA, Poola ja Vene valged (*белое движение*). Briti ja Prantsuse relvastuse ning sõjamaterjalide tarnimine Eesti, Läti ja Leedu Ajutisele Valitsusele on teema, mida antud artikli raames ei käsitleta. Artiklis on püütud vaadelda kõigi kolme riigi Ajutise Valitsuse tegevust koos, kuid peatähelepanu on pööratud siiski Eestile.

Inglise ajaloolane Seton-Watson märkis 1938. aastal avaldatud uurimuses tabavalt, et esimene maailmasõda polnud kõikidest sõdadest mitte ainult kõige laastavam, vaid Euroopa suurtes avarustes toimunud revolutsioon, seejuures nii rahvuslik, poliitiline kui ka sotsiaalne.¹ 18. jaanuaril 1919 alustas Pariisis tööd rahukonverents, mis kestis 21. jaanuarini 1920. Eesmärgiks oli rahulepingu tingimustes kokku leppida. Ametlikult osalesid rahukonverentsil 32 maa delegaadid ja lisaks sellele veel rahvaste ning tunnustamata riikide esindajad, kokku 70 delegatsiooni.²

Balti-küsimus Pariisi rahukonverentsi eel ja ajal on leidnud seni ilmunud historiograafias piisavat käsitlemist. Historiograafia võib jagada neljaks alarühmaks: pärast Pariisi rahukonverentsi 1940. aastani Balti riikides ja lääneriikides ilmunud päevaraamatud, mälestused (sealhulgas Vene valgete mälestused) ning monograafiad,³ aastail 1941–1991 lääneriikides ilmunud mälestused ja uurimused⁴,

¹ **Seton-Watson, R. W.** Britain and the Dictators. A Survey of Post-War British Policy. Cambridge University Press, London, 1938, 52.

² Vt **Marston, F. S.** The Peace Conference of 1919: Organisation and Procedure. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1981, 64.

³ Vt **Poska, J.** Päevaraamat Pariisis rahukonverentsilt. Eesti iseseisvuse võitluses kõige põnevamal ajajärgul. Kirj.-Üh. „Waba Maa“, Tallinn, 1921; **Кирдецовъ Г.** У ворот Петрограда (1919–1920 гг.). Берлинь, 1921. <https://archive.org/details/uvorotpetrograda00kird/page/16>

⁴ **Graham, M. W.** The Diplomatic Recognition of the Border States. Three parts. University of California Press, Berkeley, 1935, 1939, 1941; **Andersons, E.** Latvijas Vēsture 1914–1920. Daugava, Stockholm,

Nõukogude Liidus ilmunud kirjandus⁵ ning pärast Balti riikide taasiseseisvumist ilmunud kirjandus ja dokumentide kogumikud⁶. Nõukogude ajaloolaste jaoks kujutas Balti-küsimuse tõstatamine Pariisi rahukonverentsil endast ainult üht osa lääneriikide nõukogudevastastest interventsioonist. Väideti ka, et rahukonverentsi puhul oli tegemist rahvusvahelise kontrevolutsiooni Nõukogude Venemaa ja rahvusvahelise töölisliikumise vastu peetava võitluse peastaabiga. Põhiväiteks oli seejuures, et rahukonverentsil arutati korduvalt küsimust, kuidas kasutada Poolat ja Balti riike nõukogudevastase sanitaarkordonina, barjäärina Venemaa ning Saksamaa vahel.⁷

OLUKORD BALTI PROVINTSIDES RAHUKONVERENTSI EEL JA ALGUL

3. märtsil 1918 sõlmitud Bresti separaatrahu VI artikli kohaselt läksid Venemaale kuulunud „Eestimaa ja Liivimaa Saksamaa politseivõimu alla“. Tõsi, seda mitmeti tõlgendatava reservatsiooniga: „niikauaks kuni maal asuvad kohalikud asutused tagavad ühiskondliku julgeoleku“.⁸ Baltisakslastele oli tekkinud olukord teretulnud. Meenutame siinkohal Eestimaa rüütelkonna komitee 1917. aasta 30. novembri

1967, 475–505; **Pusta, K. R.** Saadiku päevik. Olion, Tallinn, 1992; **Tarulis, A. N.** American-Baltic Relations, 1918–1922: The Struggle Over Recognition. Catholic University of America Press, Washington, 1965; **Tarulis, A. N.** Soviet Policy Toward the Baltic States, 1918–1940. University of Notre Dame Press, 1965; **Hovi, K.** Cordon sanitaire ou Barrière de l’Est? The Emergence of the New French Eastern Alliance Policy 1917–1919. Turun Yliopisto, 1975; **Hovi, K.** Alliance De Revers: Stabilization of France’s Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921. Turun Yliopisto, 1984.

⁵ Vt **Mattisen, E.** Tartu rahu. Eesti Raamat, Tallinn, 1989, 140–151; **Žepkaitė, R.** Lietuva tarptautinės politikos labirintuose 1918–1922. Mintis, Vilnius, 1973.

⁶ Vt **Gaigalaitė, A.** Lietuva Paryžiuje 1919 metais. Šviesa, Kaunas, 1999; **Eidintas, A., Bumblauskas, A., Kulakauskas, A., Tamošaitis, M.** Lietuvos Istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 138–141; **Sibul, E. A.** The Origins of Estonian Diplomacy, 1917–1922: The Roles of Kaarel Robert Pusta, Antonius Piip, and Jaan Poska. Thesis presented to the Faculty of the Department of History. San Jose State University, 1989, 79–112; **Trapans, J. A.** The West and recognition of the Baltic states: 1919 and 1991. A study of the politics of the major powers. – Journal of Baltic Studies, 1994, **25**, 2, 153–173; **Senn, A. E.** Comparing the circumstances of Lithuanian independence, 1918–1922 and 1988–1992. – Journal of Baltic Studies, 1994, **25**, 2, 123–130; **Alston, C.** Makers of the Modern World: The Peace Conferences of 1919–23 and Their Aftermath. Antonius Piip, Zigfrīds Anna Meierovics and Augustinas Voldemaras: The Baltic States. Haus Publishing, London, 2010; **Alston, C.** Lithuania, Latvia and Estonia at the Paris Peace Conference. – Journal of the British Lithuanian Society, 2011, **11**, 1, 2–6; Latvija Parīzes miera konferencē 1919. gadā. Delegācijas sēžu protokoli. Galvenā redaktore Valda Pētersone. (Vēstures Avoti, IX.) Latvijas Nacionālais arhīvs, Rīga, 2017.

⁷ Vt **Mattisen, E.** Tartu rahu, 140–141; **Поч К. Я.** «Санитарный кордон». Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма 1921–1929 гг. Зинатне, Рига, 1985, 11.

⁸ Мирный договор между Советской Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, с другой стороны «Брестский мир» 3 марта 1918 г. http://www.hrono.ru/dokum/191_dok/19180303brest.php; Bresti rahu sõlmimise kohta vt **Новикова И.** На пути к Престу: Германская дипломатия в поисках сепаратного мира с Россией. – Rmt: Брестский мир. История геополитика 1918–1920. Koost E. A. Бондарева, Е. Н. Рудая. Вече, Москва, 2018, 6–56.

avaldust, et Eestimaa kubermang on Venemaast lahku löönud, ja sellele 17. septembril järgnenud samalaadset Liivimaa rüütelkonna Maapäeva otsust.⁹

Pärast seda kui Saksamaa oli okupeerinud ka Eestimaa, algasid ettevalmistused seisusliku Balti hertsogiriigi (*Vereinigtes Baltisches Herzogtum*) loomiseks. Selle taustaks olid Saksamaa sõjaväejuhtkonna soovid: luua Kuramaast, Liivimaast ja Eestimaast sõjaväeringkond ning laiendada Kuramaa kohta juba varem langetatud otsused ka Liivi- ja Eestimaale.¹⁰ 12. aprillil 1918 toimus Riias *Landesrat*'i koosolek, kus osalesid Liivi-, Eesti- ja Saaremaa maakoosolekul valitud saadikud ning Riia esindajad – enamikus baltisakslased. Siin võeti vastu otsus Saksamaaga liitumiseks. Seejärel saatis *Landesrat*'i esimees, Liivimaa rüütelkonna maamarssal (*Landesmarschall*), endine Venemaa Riiginõukogu liige parun Adolf Konstantin Pilar von Pilchau Saksa keisrile telegrammi, milles tänas keisrit vabastamise eest Liivi-, Eesti- ja Saaremaa ning Riia elanike nimel. Seejärel esitas Pilar von Pilchau koosolekul osalejate nimel keisrile palve liita Liivi-, Eesti- ja Saaremaa alatiseks Saksa riigi külge.¹¹

Hertsogiriigi loomiseks peeti ka läbirääkimisi nii Berliinis kui ka kohalike parempoolsete poliitikutega. 5. novembril 1918 moodustati ajutine võimuorgan Balti hertsogiriigi regentnõukogu – *Baltischer Regentschaftsrat* – eesotsas Pilar von Pilchauga. Uus võimuorgan hakkas kiiresti organiseerima oma maakaitseüksust – *Landeswehr*'i. Balti hertsogiriigi loomise vajadust põhjendati sellega, et tsaari kukutamine vabastas baltlased vandest, mis tegi võimalikuks Venemaast lahkulöömise.¹² Hertsogiriigi peaks pidi saama Mecklenburgi hertsog Adolf Friedrich. See tähendanuks 180 000 – 200 000 baltlase ülemvõimu ligi kolme miljoni eestlase ja lätlase üle. Saksamaa eesmärgiks oli luua temast sõltuv riiklik moodustus Venemaa ja Saksamaa vahel, mille püsimise pidi tagama kolonisatsioon Saksamaalt. Oma tõeliste kavatsuste varjamiseks kasutas ka Saksamaa rahvaste enesemääramise printsiipi.

Novembrirevolutsioon Saksamaal tõi 9. novembril kaasa keisrivõimu likvideerimise. 11. novembril allakirjutatud Compiègne'i vaherahu määratles ka Saksamaa kohustused Ida-Euroopas. Saksamaa väed Ida-Euroopas pidid Saksamaa piiridesse tagasi pöörduma, aga seda alles siis, kui liitlased leiavad, et selleks on saanud aeg. Lepingu 15. artikkel sätestas, et Saksamaa peab loobuma Bukaresti ja Brest-Litovski lepingutest ning nende täienduslepingutest.¹³ Ehkki Saksa valitsus leidis novembris-detsembris 1918, et väed Venemaa endistest Balti provintsidest tuleb ära tuua, oldi nõus liitlastega, et vägede lahkumise korral Lätist ja Leedust langeb Baltikum

⁹ **Dellingshausen, E.** Im Dienste der Heimat. Erinnerungen des Freiherrn Eduard von Dellingshausen. Schriften des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart. Reiche D: Biographien und Denswürdigkeiten. Band 3. Ausland und Heimat Werlags-Aktiengesellschaft, Stuttgart, 1930, 318.

¹⁰ **Людендорф Э.** Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. – Rmt: Военные мемуары. Вече, Москва, 2014, 599.

¹¹ Vt Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. Dokumente ja materjale. Esimene köide. Eesti Raamat, Tallinn, 1984, 42.

¹² Vt **Dellingshausen, E.** Im Dienste der Heimat, 342–345.

¹³ Мирный договор между Советской Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, с другой стороны «Брестский мир» 3 марта 1918 г.
http://www.hrono.ru/dokum/191_dok/19180303brest.php

kiiresti bolševike võimu alla. Teiselt poolt aga peeti silmas seda, et sõjaliste positsioonide osaline säilitamine idas annab Saksamaale rahukonverentsil teatud trumbi. Novembris 1918 hinnati Balti provintssides asuvate Saksa sõjaliste üksuste suuruseks umbes 30 000 – 40 000 meest.

13. novembril 1918 annulleeris Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee Brest-Litovski rahulepingu ja kutsus okupeeritud territooriumide töörahvast sotsialistlikust enesemääramisest lähtudes ise oma saatust otsustama. Samal päeval toimunud Revolutsioonilise Sõjanõukogu istungil otsustati, et Punaarmee üksused peavad viivitamatult hõivama alad, kust Saksa väed lahkuvad.¹⁴ 17. novembril deklareeris Stalin Rahvusasjade Rahvakomissariaadi häälekandjas *Жизнь национальностей*, et Venemaa läänealade „kodanlikud valitsused jätkavad oma armetut elu ainult suurte imperialistide armust“ ja et peatselt hakkab nendel aladel kehtima nõukogude võim. 29. novembril teatas Lenin Nõukogude Venemaa relvajõudude ülemjuhatajale Jukums Vācietiesele, et seoses Punaarmee edasiliikumisega läände luuakse kohtadel nõukogude valitsused, mis võtavad Ukraina, Leedu, Läti ja Eesti šovinistidelt võimaluse käsitleda Punaarmee edasiliikumist okupatsioonina. Vācietis sai käsu anda vastavate väeosade juhatustele instruksioonid selle kohta, et nad toetaksid Läti, Eesti, Ukraina ja Leedu ajutisi nõukogude valitsusi.¹⁵

Sündmuste areng Venemaa Balti provintssides ja Leedus oli Saksamaaga sõlmitud vaherahu järgimine. 15. novembril loodi bolševistlik Eestimaa Ajutine Revolutsioonikomitee. 21. novembril andis viimane käskkirja, milles teatati, et võim on läinud Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee kätte.¹⁶ 28. novembril langes bolševike kätte Narva linn, kus päev hiljem kuulutati välja Eesti Sotsialistlik Nõukogude Vabariik ehk Eesti Tööraha Kommuun.¹⁷ 1918. aasta lõpul olid bolševikud ainult 30 km kaugusel Tallinnast. 7. detsembril 1918 tunnustas Venemaa Rahvakomissaride Nõukogu Eesti Sotsialistliku Nõukogude Vabariigi iseseisvust.

Eestimaa kubermangu okupeerivad saksa sõdurid hakkasid relvarahu sõlmimise järel soldatite komiteesid moodustama ega soovinud bolševikega võidelda. 21. detsembriks olid Saksa väed Eestist lahkunud. 16. novembril avaldati Eesti Ajutise Valitsuse teade rahvaväe kokkukutsumisest – mobilisatsioonist. 19. novembril sõlmiti Riias Eesti Ajutise Valitsuse ja Saksamaa peavoliniku (*Generalbevollmächtigter*) August Winnigi vahel kokkulepe, millega Saksamaa tunnistas võimu üleminekut Eesti Ajutisele Valitsusele.¹⁸ 6. detsembril sõlmisid Eesti Ajutise Valitsuse sõjaministeeriumi esindaja ja Põhja korpuse komandör polkovnik Heinrich von Neff kokkuleppe ühiseks tegevuseks bolševike vastu. Selle kohaselt kohustus Põhjaarmee Eesti siseasjusse mitte sekkuma ja alluma Ajutise Valitsuse sõjalisele ülemjuhatusesele. See tähendas umbes 3500 sõduri asumist Ajutise Valitsuse poolele.¹⁹ 23. detsembril

¹⁴ Vt Мельтюхов М. Прибалтийский плацдарм в международной политике Москвы (1918–1939 гг.). Алгоритм, Москва, 2015, 73.

¹⁵ Vt Lenin, V. I. Teosed, 28. köide. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955, 205.

¹⁶ Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920, 115.

¹⁷ Vt Riigi Teataja (RT) 27.11.1918; Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920, 118–121.

¹⁸ Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920, 126.

¹⁹ Договор между Северным корпусом и Эстонским Правительством 6.12.1918. – Rmt: Родзинко А. П. Воспоминания о северо-западной армии. Издательство ИКАР, Москва, 2000,

1918 sõlmisid Soomes loodud värbamiskeskuse, nn Eesti Abistamise Peatoimkonna esindaja ja Eesti Ajutise Valitsuse diplomaatiline esindaja lepingu, mille kohaselt pidi peatoimkond saatma Eestisse 2000 Soomest värvatud sõdurit. Nende palgamäära aluseks võeti Soome armees teenivate rootsi sõdurite palk.²⁰

4. detsembril 1918 moodustati Nõukogude Läti Ajutine Valitsus. 13. jaanuaril toimus Riias nõukogude kongress. Seal võeti vastu konstitutsioon ja kuulutati Läti sotsialistlikuks vabariigiks. Pärast seda tegi Nõukogude Läti Ajutine Valitsus Väcietisele ettepaneku võtta enda peale ka Nõukogude Läti sõjaväe juhtimine. Läti Ajutise Valitsuse liikmed eesotsas Ulmanisega põgenesid Miitavisse ja seejärel Liibavisse *Landeswehr*'i kaitse alla. 1918. aasta novembris moodustatud Läti Ajutisel Valitsusel puudus sõjavägi. Sellest tulenevalt sõlmis Läti Ajutine Valitsus 7. detsembril 1918 Saksamaa peavaliniku Winnigiga kokkuleppe, mis käsitles Saksa okupatsiooni lõpul loodud baltisakslastest koosnevat maakaitseüksust *Baltische Landeswehr*'i Läti sõjaväena. Kokkuleppe kohaselt pidi Saksamaa andma Läti Ajutisele Valitsusele krediiti „Läti sõjaväe“ varustamiseks.

Saksamaal tegutsesid mitmed baltisakslaste organisatsioonid – *Deutscher Baltenbund*, *Baltischer Vertrauensrat*, palgasõdurite värbamise keskus Saksamaal *Anwerbestelle Baltenbund* jt –, kes olid ühenduses Saksa valitsusringkondade ja pankadega.²¹ Saksamaalt Baltikumi saadetud üksused läksid *Armee Oberkommando Grenzschutz Nord*'i juhtimise alla.²² Lisaks eelnimetatud organisatsioonidele tegutses Königsbergis veel nn Balti Komitee. Ka Rootsis tegutses mitu baltisakslaste organisatsiooni: *Baltische Delegation* koos *Baltische Pressestelle*'ga ja Balti Abistamiskomitee Skandinaavias *Baltischer Hilfsausschuß*. Riias tegutses Baltiksaks Rahvuskomitee *Baltischer Nationalausschuß*. Baltisakslased ei soovinud leppida oma majanduslike ja poliitiliste positsioonide kaotamisega, nende arvates eksisteeris mitu alternatiivi: tulevik taastatud mittebolševistlikus Vene impeeriumis, Baltikum Saksamaa koosseisus, iseseisev Baltikum *Baltischer Gesamtstaat*, Baltikum koos Rootsi ja Ida-Preisimaaga. Viimase kava initsiaatoriks oli Ida-Preisimaa mõjukas poliitiline tegelane sotsialist Block. Loodaval *Staatenbund*'il pidi olema demokraatlik konstitutsioon ja riik ise ei tohtinud Saksamaaga seotud olla.²³

178–179; Piip to Foreign Office 21.12.1919. The National Archives of the United Kingdom (TNA) FO 371/3308, No. 210783.

²⁰ Kallas Pätsile (dateerimata), Päts sõjaministrile 25.12.1918; Vertrag Zwischen der Estnische Regierung und dem finnische Hilfskomitee 23.12.1918. Rootsi vabatahtlike palgatingimused Soome valges kaardiväes 1917–1918. Eesti Riigiarhiiv (ERA) 2315-1-23, 89–95, 92–97.

²¹ Memorandum by Latvian Acting Minister of Foreign Affairs Seeberg 13.3.1920. TNA FO 371/3633, No. 190038; **Sullivan, C. L.** German freecorps in the Baltic, 1918–1919. – *Journal of the Baltic Studies*, 1976, 7, 2, 125; **Keller, P.** Die Wehrmacht der Deutschen Republik ist die Reichswehr: Die deutsche Armee 1918–1921. Verlag Ferdinand Schöningh GmbH&Co, Paderborn, 2014, 105.

²² Vt **Sammartino, A. H.** The Impossible Border: Germany and the East, 1914–1922. Cornell University Press, New York, 2010. https://books.google.ee/books?id=tiB8AgAAQBAJ&pg=PT77&dq=Armee+Oberkommando+Grenzschutz+Nord&hl=et&sa=X&ved=0ahUKEwjNq7icr_fhAhUCIVAKHT7EC2IQ6AEIKDAA#v=onepage&q=Armee%20Oberkommando%20Grenzschutz%20Nord&f=false

²³ **Fischer, F.** Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918. Droste Verlag GmbH, Düsseldorf, 2013; Deutschland <https://books.google.ee/books?id=HmF4DwAAQBAJ&pg=PT527&lpg=PT527&dq=Baltischen+Hilfsausschuß&source=bl&ot>

Baltisakslased otsisid oma kavadele ja bolševikevastaseks võitluseks aktiivselt toetust nii Londonist kui ka Skandinaavia maade pealinnadest. Skandinaavlased, kes kartsid liitlaste reaktsiooni, vaevusid neid ära kuulama.²⁴

29. detsembril sõlmiti Läti Ajutise Valitsuse ja Winnigi vahel leping, millega said Läti kodanikeks kõik saksa palgasõdurid, kes olid vähemalt neli nädalat bolševikega sõdinud. 1. veebruaril jõudis Liibavisse kindralleitnant Rüdiger von der Goltz. Temast sai sakslastest, baltisakslastest, lätlastest ja venelastest koosneva sõjaväe (*Baltische Landeswehr, VI. Reserve-Korps, Eiserne Division*) ülemjuhataja. Etnilised lätlased ei kiirustanud Läti Ajutise Valitsuse „Läti sõjaväega“ liituma. Nad ei näidanud üles ka erilist soovi selles sõdida. Samal päeval, 29. detsembril, hetkel, kui baltisakslased ja venelased võitlesid bolševikega, keeldus 1. Läti kompanii korraldustele allumast. Selle tulemusel mõistis sakslastest, Briti sõjalise missiooni ja Läti Ajutise Valitsuse esindajatest koosnev sõjatribunal surmanuhtluse kümnele sõjaväelasele. 1919. aasta märtsis oli Goltzi armees 13 500 meest, sealhulgas umbes 1400 lätlast.²⁵ Jaanuari lõpul 1919 kontrollis Läti Ajutine Valitsus ainult osa Kuramaa territooriumist.

Tegutsedes 22. detsembril 1918 väljakuulutatud Leedu Sotsialistliku Vabariigi nimel, hõivas Punaarmee 5. jaanuaril 1919 Wilna. 24. detsembril teatas Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee, et ta tunnustab Eesti, Läti ja Leedu Nõukogude Vabariigi iseseisvust.²⁶

16. veebruaril 1918 olid 20 *Taryba*²⁷ liiget andnud Saksa okupatsiooni tingimustes ja Saksamaaga kooskõlastatult allkirja Leedu iseseisvuse aktil. *Taryba*’l aga puudusid relvastatud jõud võitluseks bolševikega. Seepärast jätkas *Taryba* kokkumängimist Saksamaaga. 20. detsembril sõitsid *Taryba* peaminister Augustinas Voldemaras ja rahandusminister Martynas Yčas Saksamaale ja esitasid palve laenulepingu sõlmimiseks ning sõjalise abi saamiseks, paludes ka, et Saksa väed ei lahkuks Leedust. Saksamaa laenaski Leedu *Taryba*’le 100 miljonit marka, mis pidi minema sõjavarustuse ostmiseks. Sellest viis miljonit marka laenati hiljem Läti Ajutisele Valitsusele.²⁸

---

s=ChFcdoNYqO&sig=ACfU3U27su_U5yAroNTmmDZhBoTAME6uOQ&hl=et&sa=X&ved=2ahUKewjA3L2opPfhAhXDY1AKHQH_CIsQ6AEwBXoECAgQAQ#v=onepage&q=Baltischen%20Hilfsausschuss&f=false; **Prehn, U., Boehm, M. H.** Radikales Ordnungsdenken vom Ersten Weltkrieg bis in die Bundesrepublik 1891–1968. Wallstein Verlag, Göttingen, 2013, 108; vt Grant-Watson to Earl Curzon of Kedleston 14.7.1919. TNA FO 371/3609, No. 109107.

²⁴ Vt Telegram by Ovey 7.11.1918. TNA FO 371/3344; Telegram by Clive 8.11.; 16.11.; 18.11.1918; Memorandum by Stryk 30.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 185569; No. 166520; No. 189869; No. 190560; No. 190943; No. 192681; Telegram by Clive 8.11.1918; Clive to Balfour 5.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 185782; No. 192667.

²⁵ Vt **Buks, A.** 1918. gada decembris Rīgā – Latvijas zemessardzes rotu dumpis. – Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture, 2018, 6, 75–77; vt **Sullivan, C. L.** German freecorps in the Baltic, 1918–1919, 124–133; **Блейере Д., Бутулис И., Зунда А., Странга А., Фелдманис И.** История Латвии XX век. Jumava, 2005, 115–116.

²⁶ Vt **Šīlīņš, J.** Padomju Latvija 1918–1919. Vēstures Izpētes nu Popularizēšanas Biedrība, Rīga, 2013, 55–81; Kodusōda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920, 161.

²⁷ *Lietuvos Taryba*, Leedu Riiginõukogu, Leedu Rahvusnõukogu.

²⁸ Notes of Conversation with Delegates of Taryba Accredited to Great Britain 25.3.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 26; **Eidintas, A.** On the Boundary of Two Worlds. Vol. 42. Antanas Smetona and His Lithuania: From the National Liberation Movement to an Authoritarian Regime (1893–1940). Brill Rodopi, Leiden, 2015, 98.

Teiselt poolt sekkus bolševikevastasesse võitlusse ka Poola, kes kasutas seda Leedu ja Valgevene alade hõivamiseks. 16. veebruaril 1919 saatsid Leedu ja Valgevene Nõukogude Vabariik Poola valitsusele ühise protestinoodi, milles protestiti Poola katsete vastu lahendada Leedut ning Valgevenet puudutavad vaidlusalused territoriaalsed probleemid relvade abil. Samas tehti ka ettepanek moodustada piiri kindlaksmääramiseks komisjon. Eelnevalt oli Nõukogude Venemaa hoiatanud nii Leedu kui ka Valgevene Nõukogude Vabariigi valitsust, et nad ei tungiks nn Kongressi-Poola aladele ja hoiduksid toetamast sealseid Poola-vastaseid mässulisi.²⁹ 27. veebruaril 1919 toimus Wilnas Leedu ja Valgevene Nõukogude Vabariigi Täitevkomitee ühine istung. Sellel kuulutati välja Leedu-Valgevene Sotsialistlik Vabariik – Litbel, pealinnaga Wilnas. 31. mail tegi Litbel Ülevenemaalisele Kesktäitevkomiteele ettepaneku luua kõigi nõukogude vabariikide vahel sõjaline liit. Juba järgmisel päeval andis Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee dekreedid, milles teatati vajadusest luua Nõukogude vabariikide Venemaa, Ukraina, Läti, Leedu ja Valgevene sõjalis-poliitiline liit.³⁰ See Nõukogude Venemaa samm oli mõeldud ka Poola vastu: iseseisvate Nõukogude vabariikide olemasolu ja nende vaheline sõjaline liit hoiab Poola üksusi tagasi, et nad ei hõivaks mitteeniilisi Poola alasid.³¹

INGLISMAA *DE FACTO* TUNNUSTUS EESTIMAA KUBERMANGU AJUTISELE MAAPÄEVALE

Venemaa Balti provintsid kuulutasid end 1918. aastal iseseisvaks ja loodud ajutised valitsused hakkasid taotlema lääneriikidelt iseseisvuse *de jure* tunnustamist. Juba jaanuaris 1918 oli Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu³² moodustanud välisdelegatsiooni, mis pidi taotlema Lääne-Euroopa suurriikide *de jure* tunnustust. Aprilli keskpaigaks 1918 olid kolm Eesti välisdelegatsiooni liiget jõudnud Inglismaa rahalisel toetusel Londonisse, kus teatasid soovist, et Inglismaa välisminister Arthur Balfour nad vastu võtaks.³³ Veel jaanuaris 1918 suhtuti Londonis Eestimaa

²⁹ Węzeł polsko-białoruski 1918–1921. Dokumenty i materiały. Wybór i opracowanie Wojciech Materski. Współpraca Uładzimir Snapkouski (Białoruś) Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 2018, 140–141; Письмо Чичерина в Иоффе 15.2.1919. – Rmt: Советско-польские отношения в 1918–1945 гг.: Сборник документов в четырех томах. Том I. 1918–1926. Под общ. ред. М. М. Наринского, А. В. Мальгина. Издательство «Аспект пресс», Москва, 2017, 25.

³⁰ Документы внешней политики СССР. Том II. 1 января 1919 г. – 30 июня 1920 г. Москва, 1958 (ДВП), 179–180.

³¹ Vt Письмо Чичерина в Иоффе 26.3.1919. – Rmt: Советско-польские отношения в 1918–1945 гг., 29.

³² Historiograafias ka Maanõukogu, Maapäev, Eesti Maanõukogu, Eestimaa Kubermangu Ajutine Semstvonõukogu, Temporärer Landtag, Landesverwaltung, Временный земский совет Эстляндской губернии.

³³ Piip, A. Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Vaba Eesti, Örebrö, 1966, 98–99; Memorandum by Foreign Office 18.4.1918; Piip, Pusta and Wirgo to Balfour 16.4.1918. TNA FO 371/3308, No. 62969; No. 67671.

kubermangus loodud uude võimuorganisse ja selle loodud välisdelegatsiooni eelarvamustega.³⁴ Kuid 3. mail 1918, s.o ajal kui Eesti territoorium oli Saksamaa poolt okupeeritud, saatis Balfour Eesti Maapäeva diplomaatilistele agentidele (*d'agent diplomatique*) Ants Piibule, Eduard Virgole ja Kaarel R. Pustale memorandum. Aadressiks oli seejuures märgitud Great Russell Streetil asuv *Cranston's Kenilworth Hotel*. Memorandumis teatati, et Tema Majesteedi valitsus tervitab sümpaatiaga Eesti inimeste taotlusi ja kinnitab heameelega veel kord oma valmisolekut garanteerida ajutine tunnustus Eesti Rahvusnõukogule kui *de facto* iseseisvale organile. Sellele järgneb reservatsioon: kuni toimub rahukonverents, kus Eesti tulevane staatus korraldatakse elanikkonna soovidest tulenevalt nii kiiresti kui võimalik.³⁵ Memorandumis mustandis räägitakse valmisolekust garanteerida ajutine tunnustus Eesti Asutavale Kogule, mis on aga seejärel maha tõmmatud. 13. mail tegi sisult samasuguse avalduse Prantsusmaa välisminister Stephen Pichon: Prantsusmaa valitsus on valmis ajutiselt tunnustama Eesti Rahvusnõukogu kui iseseisvat institutsiooni *de facto*, kuni rahukonverents määrab tulenevalt elanikkonna soovidest kindlaks Eesti tulevase staatuse. Sellise otsuse tegemisel võis oma osa olla ka 19. aprillil Maapäeva nimel Prantsuse valitsusele antud Jüri Jaaksoni, Konstantin Pätsi ja Hermann Kase allkirja kandval memorandumil. Kuid Pichon, kes rääkis Prantsusmaa suurest sümpaatiast eesti rahva vastu, ei unustanud seejuures Venemaale laenatud raha. Ta deklareeris, et Prantsuse valitsus reserveerib endale kõik õigused selles suhtes, mis puudutab Eestit Venemaa välisvõla edaspidises reguleerimises.³⁶ 29. mail järgnes sellele avaldus Maanõukogu *de facto* tunnustamise kohta Itaalia välisminister parun Sonninolt. Viimane deklareeris seejuures, et ta ei saa anda lubadust, et Itaalia tunnustab tulevikus Eesti iseseisvust.³⁷ Kuid midagi rohkemat polnud liitlased valmis Eesti suhtes esialgu tegema. 6. septembril 1918 nõudis Maapäeva diplomaatiline agent Ants Piip *Foreign Office*'ilt tungivalt, et Inglismaa deklareeriks, et soovib Eesti vabanemist Saksamaa domineerimisest ja et eestlastel on õigus enesemääramisele, ning annaks *de jure* tunnustuse Eesti iseseisvusele. Esimese kahe nõudmise osas ei olnud *Foreign Office*'il erilisi vastuväiteid. Viimases osas aga teatati, et puudub Venemaa valitsus, kellele Inglismaa saaks selles küsimuses kõnelda, ja et Eesti on tegelikult Saksa vägede poolt okupeeritud.³⁸

³⁴ Seda näitvad ettekannetele tehtud märkused: so called Esthonian Bureau jne. Vt Telegram by Howard 8.1.1918. TNA FO 371/3308, No. 4975.

³⁵ Vt Balfour to Wirgo, Piip and Pusta 3.5.1918. TNA FO 371/3308, No. 103299; vt ka ERA 1624-1-19, 1; Pour l'Esthonie Indépendante. Recueil des Documents Diplomatiques publié par la Délégation Esthonienne. Copenhague, MCMXVIII, 32–33.

³⁶ Pichon to Wirgo and Pusta 13.5.1918. TNA FO 371/3308, No. 126226; Le Temps, 17.5.1918; vt ka **Hovi, K.** Viro Ranskan poliitikassa 1917–1925. (Oulun yliopiston historian laitosa. Erikoispainos-sarja, N:o 225.) Oulu, 1991, 171; Pour l'Esthonie Indépendante, 33–34. Memorandum sur la situation politique de L'Esthonie 19.4.1918. Suomen Kansallisarkisto (KA), Helsinki, Rudolf Holstin kokoelma, 16.

³⁷ Sonnino to Pusta and Wirgo 29.5.1919. TNA FO 371/3308, No. 71866; Pour l'Esthonie Indépendante, 34–35.

³⁸ Memorandum by Lord Robert Cecil 6.9.1918. TNA FO 371/3308, No. 153788.

Miks alustati Venemaa separatistide legitimeerimist ja seda veel ajal, kui Saksamaa oli Eesti okupeeritud? Kas oli tegemist lihtsalt moraalist lähtuvate poliitiliste tunnetega? Miks räägiti *de facto* tunnustuse andmisest 1917. aasta juunis valitud provintsiaalsele esinduskogule, mis aeti bolševike ja sellesama Maapäeva bolševikest liikmete poolt sama aasta novembris laiali ning millel polnud sellel hetkel oma kodumaal enam peaaegu et mingisugust võimu?

Pärast seda, kui liitlased olid teatanud valmisolekust tunnustada Maapäeva *de facto*, arutleti Briti ajakirjanduses ja ka *Foreign Office*'is selle üle, keda Maapäev ning eestlastest välisdelegatsioon üldse esindavad. Sellele lisandusid veel kahtlused ühe Eesti välisdelegatsiooni liikme ja mitme Läti välisdelegatsiooni liikme suhtes, et äkki mängib mõni neist topeltmängu: sõnades on küll Saksamaa-vastane, kuid on võib-olla Saksamaa mõju alla langenud.³⁹

Läheme siinkohal ajas tagasi. 25. jaanuaril 1918 kirjutatud ettekandes teatas Briti Petrogradi saatkonna nõunik Francis Lindley, et tema juurde olid saabunud Venemaa Asutava Kogu eestlastest delegaadid ja veidi hiljem ka lätlastest delegaadid. Eestlastest delegaadid, kellest Lindley kirjutab, olid Eestimaa kubermangust Venemaa Asutava Kogu delegaatideks valitud tulevased Eesti välisministrid Ivan Poska ja Julius Seljamaa. Lindley järgi olid eestlased ja ka lätlased talle teatanud, et Saksa valitsus oli teinud mõned nädalad tagasi ettepaneku garanteerida Eesti ning Läti iseseisvus. Seda juhul kui nad aktsepteerivad Saksa protektoraati. Saksamaa olevat seejuures teatanud, et keeldumise korral maa okupeeritakse. Lindley kirjutab, et eestlased teatasid talle, et kuna monarhia Venemaal varem või hiljem taastatakse ja et nad on pidanud Vene impeeriumis piisavalt kannatama, eelistavad nad Saksa protektoraati, ehkki neile ei meeldi ka viimane võimalus. Eestlased teatasid, et Saksamaale tuleb vastata ja seepärast soovivad nad enne seda teada, kas võib loota, et Inglismaa toetab rahukonverentsil Eesti iseseisvuse püüdeid. Ettekandest selgub, et Lindley sai hetkel öelda ainult seda, et ta arvab, et Briti valitsus ei jää Balti provintside saatuse suhtes ükskõikseks. Lindley, kes vestlusest Londonisse teatas, rõhutas, et ta sõandab arvata, et küsimust Balti provintside tulevikust tuleb tõsiselt võtta. Ta arvas, et Venemaa ei saaks Balti provintside eraldumise korral jääda Lääne Suurriigiks (Great Western Power) ja et kui Venemaa liitub Saksamaaga, siis suureneb viimase võim tohutult.⁴⁰ *Foreign Office*'is telegrammiga kaasaskäivatele lisadele tehtud märkused näitavad, et sellesse suhtuti väga tõsiselt. Juba kahe päeva pärast kirjutas *Private Secretary to the Secretary of State for Foreign Affairs* James E. Drummond peaminister Lloy George'ile, et välisminister Balfour on palunud, et peaminister oleks teadlik Lindleylt saabunud telegrammist, sest selle viimases paragrahvis osutatud seisukoht on Balfouri arvates õigesti asetatud. Välisminister

³⁹ Regarding the Reuter telegram reporting the Estonian Landtag as independent 17.6.1918; War-Office to Under-Secretary of State for Foreign Office 31.10.1918. TNA FO 371/3308, No. 114245; No. 181916; War-Office to the Under-Secretary of State for Foreign Office 22.11.1919. TNA FO 371/3316, No. 194225.

⁴⁰ Telegram by Lindley 23.1.1918. TNA FO 371/3308, No. 15424; Seljamaa hiljem kirjutatud mälestustes, mis sisaldavad ka vestlust Lindleyga, ei leidu lauset, et eestlased eelistavad Saksa protektoraati Venemaa rõhumisele. Vt Julius Seljamaa. Eesti esimesed diplomaatilised suhted suurriikidega (katked päevaraamatust). ERA 3828-1-2, 4-8; vt ka **Piip, A.** Tormine aasta, 89-90.

oleks tänulik, kui peaminister vastaks nii kiiresti kui võimalik. Drummond lisan, et arvatavasti konsulteeritakse selles küsimuses ka Inglismaa peamiste liitlastega. Telegrammi sisu saadetigi teadmiseks saadikutele Pariisis, Roomas, Washingtonis ja Tokios palvega konsulteerida asukohamaa valitsustega võimalikult ruttu.⁴¹

Roomast saadi vastus, et välisminister konsulteerib antud küsimuses Prantsuse peaministriga Pariisis. Veebruari algul aga öeldi välja: ehkki mingi Vene impeeriumi osadest tekkinud riikide liit võiks olla tõke Saksamaale ja samas ka kasulik liitlastele, ei saa Venemaad Balti merest ära lõigata. Tõdeti, et küsimuse all võiks olla ainult autonoomsete riikide föderatsioon, aga mitte täielik iseseisvus. USA-st saadi esialgu vastus, et kuna küsimus on üks nendest, mis saaks rahukonverentsil vaatluse all olla, räägitakse sellest presidendile. Seejärel aga teatati, et küsimust ikkagi arutatakse, aga et välisminister arvab, et sõja tulemusel tekkivate riikide hulk võib koormavaks osutuda. Pariisist saadi vastus, et välisminister Pichon on väljendanud sisuliselt samasuguseid seisukohti kui Balfour. Tokios oldi huvitatud Venemaa lagunemisest. Ettevalmistused selleks, et haarata endale Venemaa territooriume Kaug-Idas, olid juba alanud. Tõsi, Londonisse saadetud Eestit puudutavates seisukohavõttudes sellest ei räägitud. Esmane reaktsioon Londonist saabunud küsimusele oli, et liitlastel tuleks takistada Saksamaad Balti provintse annekteerimast.⁴² Veebruari algul 1918 aga vastati Londonist tehtud järelepärimisele juba noodiga. Selles teatati, et Jaapani valitsus jagab täielikult Briti valitsuse seisukohta, et tuleb takistada Saksamaa võimalikku domineerimist Eestis ja teistes Balti provintsidest. Rõhutati, et sellest tulenevalt toetab Jaapani valitsus täielikult Briti ettepanekut anda Eesti delegatsioonile lubadus, et liitlased on valmis suunama rahukonverentsil kõik oma jõupingutused sellele, et takistada Saksamaad neid provintse annekteerimast ja garanteerida iseseisvus igale riigile, mis tekivad sõja tulemusel.⁴³ Liitlased keeldusid Bresti rahulepingu tulemusi tunnustamast. Nad leidsid, et Vene impeeriumi koosseisu kuulunud territooriumide staatus peab jääma rahukonverentsi, st nende otsustada.

25. veebruaril 1918, päev pärast seda, kui Eesti iseseisvus oli välja kuulutatud ja Saksa sõjaväeüksused olid alustanud Eestimaa kubermangu vallutamist, instrueeriti *Foreign Office*'i saadikut Stockholmis Esme Howardit teatama Eesti välisdelegatsiooni diplomaatilisele agendile, et Tema Majesteedi valitsus valmistub andma ajutist tunnustust Eesti Asutavale Kogule kui *de facto* iseseisvale organile, kuni toimub rahukonverents, kus rahvaste enesemääramise õigusest lähtudes määratakse kindlaks Eesti edasine staatus.⁴⁴ See samm oli Pariisiga kooskõlastatud. *De facto* tunnustuse deklareerimine tõstas eriti pärast Brest-Litovski rahulepingu sõlmimist ja pärast

⁴¹ Drummond to Lloyd George 25.1.1919; Telegram by Foreign Office 25.1.1918. TNA FO 371/3308, No. 15424.

⁴² Telegram by Dodd 27.1.1918; Telegram by Barclay 28.1.; 31.1.1918; Telegram by Greene 7.2.1918; Memorandum by Foreign Office (Estonia) 16.3.1918. TNA FO 371/3308, No. 17100; No. 18011; No. 20282; No. 24908; No. 60968.

⁴³ Memorandum by Japanese Foreign Ministry (Assurance to Estonia and Baltic Provinces) 6.2.1918. TNA FO 371/3308, No. 58940.

⁴⁴ Memorandum by Gregory 15.3.1918. TNA FO 371/3308, No. 60968.

seada, kui Inglismaa oli kokkuleppel Murmanski nõukoguga maandanud oma üksused 6. märtsil Murmanskis. Ja ka pärast seda, kui Liivimaa rüütelkond ja Eestimaa rüütelkond olid 22. ning 25. märtsil deklareerinud soovi toetada Kuramaa aadelkonna ettepanekut kolme Balti provintsi liitumiseks Ida-Preisimaaga. Kõik see, aga eriti Brest-Litovski rahuleping, pani Inglismaa ja Prantsusmaa ebasoodsasse strateegilisse olukorda. Nüüd kõlas Briti ja Prantsuse diplomaatide suust ettepanek avaldada Skandinaavia maade ajakirjandusele teade, et Inglismaa ning Prantsusmaa annavad Eesti iseseisvusele ajutise *de facto* tunnustuse.⁴⁵

Maapäevale *de facto* tunnustuse andmine oli tingitud kartusest, et juhul kui Inglismaa jääb passiivseks, õnnestubki Saksamaal luua Baltikumis temast sõltuvad nukuriigid, mis toob kaasa Saksamaa domineerimise Balti merel. Sedasama peeti Londonis ja Pariisis silmas ka Soome puhul, kui teatati, et liitlaste ja Soome suhete eelduseks on kuningaks valitud sakslase ja Saksa vägede Soomest lahkumine, valimised ning Saksamaaga sõlmitud kaubanduslepingu ülesütlemine.⁴⁶ Samas peeti silmas ka võimalust kasutada rahvuslikke jõude Saksamaa- ja ka bolševikevastases propagandas. Wilsoni poolt just äsja välja kuulutatud rahvaste enesemääramise printsiip sobis siinkohal hästi oma kaugeleulatuvate poliitiliste eesmärkide kattevarjuks. Eesti välisdelegatsiooni arvukad Saksamaa tegevuse vastu suunatud protestid Prantsusmaa, Inglismaa, Skandinaavia jt maade ajakirjanduses, st pidev jutt Saksa terrori režiimist ja türanniast Eestis, haakus liitlaste Saksamaa vastu suunatud sõjapropagandaga suurepäraselt.⁴⁷

Kui suuri summasid Eesti ja ka Läti diplomaatiliste agentide tegevuse rahastamiseks kulutati, vajab veel täiendavat uurimist. Rahastati nii välisdelegatsiooni ja pole võimatu, et ka Maapäeva. 22. novembril 1918 teatas *Permanent Secretary of Treasury* John Swanwick Bradbury *Permanent Under-Secretary at the Foreign Office* lord Charles Hardinge of Penshurstile, et ta oli saatnud tema 11. novembri kirja, mis puudutab raha eraldamist Eesti Rahvusnõukogule, *Lords Commissioner*'idele⁴⁸. Kirjas paluti informeerida Balfouri sellest, et tulenevalt viimastest sündmustest pole lordid nõus raha eraldama ja ootavad üksikasjalikumalt infot valitsuse interventsioonipoliitika kohta Lääne-Venemaal. Sellele lisati, et lordid tahaksid olla informeeritud ka sellest, kas ei peaks käsitlema Eestit Prantsusmaa huvisfääris olevana, et sellisel juhul peaks eelkõige Prantsusmaa võtma Eesti suhtes endale rahalised kohustused. Lõpuks lisati, et lorde huvitab ka USA valitsuse suhtumine „antud projekti“.⁴⁹

Välismaal asuvate diplomaatiliste agentide ja sealhulgas ka Ajutise Maanõukogu rahastamine omavahenditest oli problemaatiline, sest Saksa okupatsioonivõimud olid kehtestanud kohalikkude päritolu firmade ning rahandusasutuste üle karmi

⁴⁵ Telegram by Howard 18.4.1918. TNA FO 371/3308, No. 68763.

⁴⁶ Vt **Polvinen, T.** Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920. Helmikuu 1917–toukokuu 1918. WSOY, Porvoo, 1987, 109, 112.

⁴⁷ Vt nt **Pichon, S.** Le Sort de l'Esthonie. – Journal Des Debats, 11.11.1918.

⁴⁸ Mõeldud on Treasury salanõukogu.

⁴⁹ Lord Bradbury to lord Hardinge 22.11.1918. TNA FO 371/3308, No. 193652; vt ka Memorandum by Simpson 27.11.1918; Foreign Office to Treasury 26.12.1918; Telegram by Foreign Office to lord Derby and Mr Barclay 24.12.1918. TNA FO 371/3308, No. 198210.

järelevalve. 1918. aasta algul pöördusid Läti Rahvusnõukogu esindajad „laenu saamiseks“ Briti Petrogradi saatkonna nõuniku Lindley poole. Sama aasta märtsis andis Lindley Läti Rahvusnõukogule 200 000 rubla. Sama aasta augustis saadi „liitlaste esindajalt Venemaal“ veel 300 000 rubla. Raha anti Läti sõjapõgenike abistamiseks ja propagandaks, sealhulgas propagandaks Läti bolševistlikes üksustes, ning Läti Rahvusnõukogu tegevuskuludeks. 18. novembril palus Meierovics *Foreign Office*'it leida võimalus rahastada Londonis asuvat Läti Ajutise Valitsuse diplomaatilist esindust 500 naelaga kuus.⁵⁰ *Foreign Office*'i Saksa-küsimuse juhtiva eksperdi Eyre Crowe' kirjas Treasuryle märgiti, et Balfour leiab, et poliitiliselt on soovitatav rahuldada nii Meierovicsi kui ka Eesti diplomaatilise agendi Piibu samalaadne soov. Crowe märkis, et Meierovicsi kirjale lisatud eelarvest selgub, et küsitud summa on kõigest 500 naela kuus ja *Lords Commissioner*'id Treasurys, pidades silmas bolševismi leviku ohtu, ei peaks kahtlema vajaduses toetada kohalikke organisatsioone, kes taotlevad seaduslikkuse ning korra säilitamist nendes maades.⁵¹

23. oktoobril 1918 teatas Balfour, et tunnustab Läti Rahvusnõukogu *de facto*.⁵² Leedu puhul oli olukord teistsugune. Iseseisvus kuulutati välja Saksa okupatsioonivägede kohalolekul ja Saksamaa nõusolekul. Tegemist oli Saksamaast sõltuva nukuriigi loomisega. Novembrirevolutsioon Saksamaal muutis olukorda kardinaalselt: *Taryba* poolt Leedu kuningaks valitud Württembergi hertsog Wilhelm von Urach kaotas oma trooni. Inglismaa ja Prantsusmaa ei tundnud *Taryba* Saksa-orientatsiooni tõttu 1918. aastal Leedu vastu peaaegu mitte mingit sümpaatiat. Mitmed Leedu poliitikud deklareerisid 1918. ja 1919. aastal, et kui Leedu rahval puudub alternatiiv, siis nad aktsepteerivad pigem bolševikke kui Poolat. Briti diplomaatide hulgas leidus siiski neid, kes, lähtudes Saksamaa-vastastest kaalutlustest, ei välistanud võimalust tunnustada *Taryba*'t *de facto*.⁵³

RAHUKONVERENTSIL

Seoses rahukonverentsiga sai Pariisist 1918. aasta detsembris maailmapoliitika keskus. Pariisi sõitsid mõjukad lääneriikide poliitikud ja mitmete Venemaa rahvaste esindajad. Juba 23. aprillil 1918 esitas Eesti välisdelegatsioon *Foreign Office*'ile memorandumi sooviga osaleda rahukonverentsil. 3. mail teatas Balfour, et Inglismaa valitsusel on hetkel võimatu garanteerida Eestile võimalust osaleda rahukonverentsil. Sama aasta 19. detsembril *Foreign Office*'ile esitatud memorandumis teatas Eesti välisdelegatsioon, et delegatsioon välisminister Poska juhtimisel on valmis

⁵⁰ Meierovics to the Secretary of State of Foreign Affairs 18.11.1918. TNA FO 371/3316, No. 190866.

⁵¹ Eyre A Crowe to Treasury 28.11.1919. TNA FO 371/3316, No. 190866.

⁵² Declaration given to Meierovics 23.10.1918. TNA FO 371/3316, No. 177709; Блейере Д., Бутулис И., Зунда А., Странга А., Федманис И. История Латвии XX век, 115–116; Studies of the Russian Institute. Columbia University, Princeton University Press, 1966, 56.

⁵³ Memorandum by Political Intelligence Department of Foreign Office (The Baltic Provinces) 17.5.1918. TNA FO 371/3308, No. 199245.

rahukonverentsil osalema. Eesti ja Läti Ajutise Valitsuse delegatsioonid saabusid Londoni kaudu Pariisi jaanuari algul 1919. Eesti delegatsiooni juhtis välisminister Ivan Poska, delegatsiooni koosseisu kuulusid diplomaatiline agent Inglismaal Piip ja diplomaatiline agent Prantsusmaal Pusta.⁵⁴

Läti delegatsiooni juhtis Läti Rahvusnõukogu esimees Jānis Čakste, delegatsiooni kuulusid välisminister Zigfrīds Anna Meierovics, Jānis Seskis ja eksperdid: Arvīds Bremers, Margērs Skujenieks, Viļums Skubiņš, Jānis Grišāns ja Henrijs Simsons. Lisaks sellele veel abipersonal, kokku rohkem kui 40 isikut. Hiljem lülitati delegatsiooni koosseisu ka Siberis ja Uuralis Läti Rahvuskomitee organiseerinud Fēlikss Cielēns. 21. mail andis Čakste delegatsiooni juhtimise üle Meierovicsile, kes omakorda lahkus Pariisist juulis 1919.⁵⁵

Vastuoludest Läti Ajutise Valitsuse ja „Läti sõjaväes“ olevate lätlastest sõduritega tulenes *Landeswehr*'i võimuhaaramine Liibavis 16. aprillil 1919. Kümme päeva hiljem hakkas võimu teostama *Landeswehr*'ist sõltuv, pastor Andrievs Niedra⁵⁶ nukuvalitsus. Niedra tegi Läti Ajutise Valitsuse välisministrile Meierovicsile ettepaneku hakata tema valitsuse välisministriks. Enamik Läti Ajutise Valitsuse liikmetest põgenes seejärel Liibavi sadamas seisvale liitlaste laevale. Samal ajal teatas üks Läti Ajutise Valitsuse delegatsiooni liige Simsons Pariisi rahukonverentsil välisdiplomaatidele, et Ulmanise juhitud Läti Ajutist Valitsust tuleb pidada germanofiilseks ja et Lätist võiks saada monarhistlik riik.⁵⁷ 22. mail sundis Goltzi juhitud „Läti sõjavägi“ bolševikud Riiaist lahkuma. See polnud aga veel kõik. Juunis 1919 tekkis Põhja-Lätis relvastatud konflikt Goltzi üksuste ja Eesti Ajutise Valitsuse üksuste vahel. See kõik pani Pariisis viibiva Läti ja ka Eesti delegatsiooni raskesse olukorda. See oli liitlastele sõnumiks, et Läti Ajutisel Valitsusel pole Läti territooriumi üle kontrolli ja ta ei suuda seal stabiilsust tagada. Lisaks sellele ilmnes, et Läti delegatsiooni liikmete seas puudub maa tuleviku suhtes üksmeel. Liitlased toetasid Pariisi rahukonverentsil Läti Ajutist Valitsust Goltzi aktsiooni puhul. Esitati nõue, et Saksa sõjaväevõimud peavad hoiduma sekkumisest Läti siseasjusse ja tagastama Läti valitsusele kõik sellele kuuluvad relvad ning varad.⁵⁸

Saksamaa teatas, et Saksa üksused ei ole Läti Ajutise Valitsuse kukutamist Liibavis organiseerinud ja ta on valmis oma väed Lätist ning Leedust ära tooma, kuid et vastutus tagajärgede eest jääb sellisel juhul liitlastele.⁵⁹ Bermond-Avalovi sakslastest ja Vene valgetest koosneva üksuse⁶⁰ rünnak Riiale oktoobris 1919 aga nõrgestas Läti

⁵⁴ Memorandum by Estonian Provisional Legation to Foreign Office 19.12.1918. TNA FO 371/3308, No. 210782; vt Balfour to Wirgo, Piip and Pusta 3.5.1918. TNA FO 371/3308, No. 103299; vt ka Poska telegramm 24.6.1919. ERA 957-11-101, 236.

⁵⁵ Latvija Parīzes miera konferencē 1919. gadā, 34–36.

⁵⁶ Vt **Puriņš, Ā.** Andrievs Niedra. Četri gadi un viss mūžs. Valters un Rapa, 2005; **Bilmanis, A.** Grandeur and Decline of the German Balts. – The Slavonic and East European Review. American Series, 1944, 3, 4, 72.

⁵⁷ Vt Latvija Parīzes miera konferencē 1919. gadā, 34, 45.

⁵⁸ Secretary's Notes of Conversation of the Foreign Ministers, held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay 30.4.1919. (Recommendation to the Commissioners for immediate action on the Baltic Situation.) TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 395; Weygand to General Nudant 31.5.1919. TNA FO 371/4011, No. 78181.

⁵⁹ General Hammerstein to Nudant 9.5.1919. TNA FO 371/4011, No. 78181.

⁶⁰ Русская Западная добровольческая армия.

delegatsiooni positsiooni veelgi. Aprillist juunini 1919 tegutses Läti territooriumil kolm valitsust: 1) *Landeswehr*'i kaitse all tegutsev Niedra valitsus Liibavis, 2) liitlaste kaitse all olev Ulmanise valitsus, 3) bolševike valitsus Läti põhjaosas.

Leedu delegatsiooniga oli asi keerulisem. Sakslastega seotud Juozas Gabrys-Paršaitis⁶¹ oli saanud Šveitsist Pariisi juba varem. USA ajaloolane Alfred Erich Senn nimetab Gabryst vastuoluliseks isikuks, kuid samas kõige tuntumaks Leedu poliitiliseks figuuriks Euroopas enne 1916. aastat.⁶² Gabryse eesmärgiks oli veenda Entente'i riike tunnustama Gabryse loodud nn Leedu Rahvusnõukogu Leedu legitiimsena Kaunases tegutseva *Taryba* asemel.⁶³ Jaanuaris saabusid Pariisi Spa konverentsil osalenud Leedu delegatsiooni liikmed. Välisminister Voldemaras saabus Pariisi veebruaris. Delegatsiooni koosseisus oli ka Leedu juudi kogukonna ja valgevenelaste esindaja Simon Rosenbaum. Lisaks sellele saabusid Pariisi ka Ameerika leedulaste esindajad. Mitu Leedu delegatsiooni liiget arreteeriti Prantsuse võimude poolt kui Saksa agendid.

Gabryse tegevus Pariisis ja Leedus toimunud sündmuste ajal rahukonverentsi algul näitas liitlastele, et *Taryba* on kaugel sellest, et kontrollida olukorda maal. 1919. aasta suvel kritiseeris Gabrys teravalt *Taryba*'t ja selle delegatsiooni Pariisis. Ta väitis, et *Taryba* koosneb Venemaal hariduse saanud poliitikutest ja et tegemist on Venemaalt pärit emigrantide bandega, kes pole võimeline iseseisvat Leedut looma. 1. augustil 1919 avaldas ta oma ajalehe *La Lithuanie Independante* esimeses numbris *Taryba* ja Smetona tegevust diskrediteerivad artiklid. Ka tema suhtumine Poolasse erines *Taryba* omast. Augustis küsis ta poolakalt, kuidas nad suhtuksid riigipöördesse Leedus. Ta lisis, et kuni Leedu ei suuda omal jalal käia, saab Poola olla Leedu jalgadeks. 15. augustil ilmunud *La Lithuanie Independante* juhtkirjas aga esitati üleskutse Poola ja Leedu lepingu sõlmimiseks, mis peaks silmas geograafiat, majandust ning sõjalisi aspekte. Ta deklareeris ka, et Inglismaa *de facto* tunnustus *Taryba*'le tuleneb sellest, et viimasel puudub autoriteet ja prestiiž.⁶⁴

1919. aasta kevadel sundisid Poola väed bolševikud Wilnast lahkuma ja hakkasid seejärel *Taryba*'t ohustama. 18.–19. septembril tekkis esimene tõsisem konflikt Poola üksuste ja *Taryba* üksuste vahel.⁶⁵ 29. juulil oli välisminister Balfour sunnitud andma juhtnõõrid, milles määrati kindlaks Poola ja Leedu demarkatsioonijoone detailid.⁶⁶ Tähelepanuväärne on siinkohal Leedu peaministri Mykolas Sleževičiuse deklaratsioon

⁶¹ Alates 1915. aastast *Auswärtiges Amt*'i rahastamisel tegutsev agent, varjunimega Käufer, andis Kaunases Saksa okupatsioonivõimude kontrolli all välja ajalehte *Dabartis* ja pidas Saksa luurega läbirääkimisi Poolast suurema Leedu riigi loomiseks (Demm, E. Vabastamine propaganda abil. Juozas Gabrys ja Leedu iseseisvusliikumine 1911–1918. – Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat, 2015, 5 (11), 123); Eidintas, A. Antanas Smetona and His Lithuania, 88–93.

⁶² Senn, A. E. The activity of Juozas Gabrys for Lithuania's independence, 1914–1920. – *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, 1977, 23, 1. http://www.lituanus.org/1977/77_1_02.htm

⁶³ Demm, E. Vabastamine propaganda abil, 135; vt ka Pusta telegramm 9.10.1919. ERA 957-11-101, 148–149.

⁶⁴ Senn, A. E. The activity of Juozas Gabrys for Lithuania's independence, 1914–1920.

⁶⁵ Ward to Tallents 26.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 141517.

⁶⁶ The Communique of the Lithuanian Staff of July 9th 1919. TNA FO 371/3609, No. 112813; Foreign Office to Tallents 1.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 121605.

15. oktoobril 1919 toimunud *Taryba* istungil: Leedu valitsus võtab tarvitusele kõik abinõud, et vabastada Leedu kõigist tema vaenlastest – sakslastest, koltšakistidest, bolševikest ja poolakatest ning vandenõulastest.⁶⁷

Vaatamata sellele et Saksamaa oli lubanud Balti provintside osas liitlaste korraldusi täita, tegelesid teatud jõud Saksamaa valitsuse vaikival heakskiidul ja bolševismivastase võitluse loosungi all nii saksa kui ka vene sõjavangide „vabatahtlike“ värbamise ja seejärel nende Läti ning Leedu saatmisega.⁶⁸ Avantüüri võisid segatud olla ka mõned USA firmad. 9. oktoobril 1919 teatas *Berliner Börsen-Zeitung am Mittag*, et Berliinis 1919. aasta suvel kindral Vassili Biskupski loodud Lääne-Venemaa valitsus olevat saanud USA pangalt J. P. Morgan & Co 300 miljonit marka. Biskupskiga olid omakorda ühendatud sakslastega seotud Gabrys ja Leedu suurmaavaldaja Friedrich von der Ropp.⁶⁹ Oktoobris 1919 tekkis Leedu Ajutise Valitsuse üksustel sõjaline konflikt Šavli hõivanud Vene valgete ja sakslastega. Šavli hõivamise avantüüri taga olid Ropp, Gabrys ja kindral Biskupski. Roppi ja Gabryse eesmärgiks oli võimuhaaramine Leedus, et luua seejärel Saksamaa ja Leedu föderatsioon. Pärast võimuhaaramist Leedus aga pidi Leedu sõjavägi ühinema Vene valgetega ja ründama bolševikke.⁷⁰ Kuulduste kohaselt oli Saksamaa võimuhaaramise õnnestumise korral lubanud uuele valitsusele laenata 300 miljonit marka.⁷¹

Märgime siinkohal, et Eesti, Läti ja Leedu delegatsioonide liikmetel puudusid kogemused diplomaatias. Eesti, Läti ja Leedu delegatsioonil ei võimaldatud Pariisi rahukonverentsil ametlikult osaleda. Liitlaste jaoks olid Eesti, Läti ja Leedu eeskätt endise Vene impeeriumi territooriumid, mida nad soovisid kasutada Nõukogude Venemaa vastase võitluse platsdarmina. See tähendab, et delegatsioonid said tegutseda „kuluaarides“. Pariisi saabunud kolme delegatsiooni peamisteks eesmärkideks olid: *de jure* tunnustuse saamine, relvade, sõjamaterjalide, toiduabi ja laenu saamine. Lisaks sellele sooviti, et Balti riigid saaksid Rahvasteliidu liikmeks. Pärast seda kui Läti Ajutise Valitsuse ja Leedu *Taryba* kokkumäng Baltikumis viibivate Saksa vägede ja baltisakslastega nurjus, lisandus eelnimetatud soovidele veel soov, et rahukonverents aitaks kaasa Saksa vägede ning nendega koos tegutsevate Vene valgete lahkumisele.

Leedu puhul kujunes täiesti omaette probleemiks küsimus Leedu piiridest. *Taryba* nõudis, et poolakad lahkuksid aladelt, mida *Taryba* pidas Leedule kuuluvaks: Wilna piirkonnast. Wilna-küsimuses rõhutasid Leedu delegatsiooni liikmed, et tegemist on Leedu pealinnaga ja et tuleb arvesse võtta etnograafilist, majanduslikku ning ajaloolist aspekti. Seejuures rõhutati, et etnograafilist printsiipi rakendades ei saa keelelist aspekti arvesse võtta. Sellisel moel nõuti Leedule suuri mitteleedulastega asustatud

⁶⁷ Vt Czepinski to Under-Secretary of State for Foreign Affairs 23.10.1919. TNA FO 371/3609, No. 145446.

⁶⁸ Plenipotentiary Delegate of Lithuania in the U.K. to Foreign Office 22.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 132696; vt ka **Loit, A.** Baltisaksa rüütelkondade seisukohad ja tegevus Eesti iseseisvumisel 1918–1920. – Tuna, 2006, 4, 50–56.

⁶⁹ Vt Telegram by Ward addressed to Foreign Office 30.9.1919; Ward to Principal Secretary of State for Foreign Affairs 11.11.1919. TNA FO 371/3609, No. 136376; No. 143501; vt ka **Paluszyński, T.** Walka o niepodległość Lotwy 1914–1921. Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa, 1999, 246.

⁷⁰ Vt Czepinski to Under-Secretary of State for Foreign Affairs 23.10.1919. TNA FO 371/3609, No. 145446.

⁷¹ Telegram by Bosanquet 1.10.1919. TNA FO 371/3609, No. 136393.

alasad. Oma väidete tõestuseks sobisid mitmesugused argumendid: Helsingi on rohkem rootsipärane kui Wilna poolapärane. Lisaks sellele soovisid Leedu poliitikud, et liitlased okupeeriksid Memeli ja annaksid heakskiidu Memeli lülitamiseks loomisel oleva Leedu riigi koosseisu.⁷²

Liitlaste ministrid, ministeeriumide ametnikud, peaministrite nõunikud ja sõjaväelased ning samuti Vene valgete esindajad nõustusid Balti delegatsioonide liikmeid ära kuulama.⁷³ Memorandumites, mis liitlastele üle anti, räägiti Eesti, Läti ja Leedu geograafiast, majandusest, kultuurist, keelest ning ajaloost.⁷⁴ Leedulased olid need, kes ajaloost rääkides rõhutasid oma kuulsusrikast minevikku, pöörates seejuures erilist tähelepanu ka Poola-Leedu vastuoludele. Rahukonverentsi ajal püüti liitlasi veenda, et iseseisvad Balti riigid hakkavad tulevikus orienteeruma Entente'i riikidele.⁷⁵ Leiti ka lobistid oma eesmärkide saavutamiseks. Näiteks sõlmisid Eesti ja Läti esindajad kokkuleppe USA kongressmeni ja juristi Walter Chandleriga, millega viimane kohustus tasu eest tegema USA-s propagandat Eesti ning Läti Ajutise Valitsuse huvides.⁷⁶

Pariisis toimusid Balti delegatsioonide omavahelised läbirääkimised. Loodi infobürood nii Londonis kui ka Pariisis. Hakati välja andma Eestit, Lätit ja Leedut tutvustavat ning Balti-küsimust valgustavat ajalehte *La Revue Baltique*. Pariisis leidsid aset Balti delegatsioonide läbirääkimised vürst Lvovi juhitud Venemaa Poliitilise Delegatsiooniga⁷⁷, keda liitlased keeldusid rahukonverentsile lubamast, kuid kelle soove ja seisukohti nad nõustusid ära kuulama, sest tegemist oli Venemaa antibolševistlike parteide esindajatega.⁷⁸ Leedu puhul ilmneb Pariisis ka Poola-vastane koostöö Vene valgete liikumise esindajatega. Viimased ütlesid otse välja, et Poola ei või annekteerida Leedut ja Valgevenet ja et Poola piiride kindlaksmääramisel tuleb arvestada nii strateegilisi kui ka majanduslikke ning etnograafilisi aspekte ja et Poola piiride kindlaksmääramine ei saa toimuda enne Ülevenemaalise Asutava Kogu kokkukutsumist.⁷⁹ Aprillis tegid *Taryba* esindajad koos Venemaa Poliitilise

⁷² Mémoire présenté par la Délégation lettone à la Commission pour les Affaires Baltiques le 10 juin 1919. ERA 957-11-111, 14; Poska telegramm Pariisist 11.6.; 12.6.1919. ERA 957-11-101, 216, 221; Memorandum by Voldemaras, Narushevich and Klimas to Balfour 6.8.1919. TNA FO 371/3609, No. 115801; Tallents to Sir Wynham to Earl Curzon of Kedleston 26.8.1919. TNA FO 371/3609, No. 130314; Notes of Conversation with Voldemaras 5.2.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 96; Memorandum by Henry Wilson (Memorandum on our present and future military policy in Russia) 13.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 188552.

⁷³ Poska, J. Päevaamat Pariisis rahukonverentsilt, 7.

⁷⁴ Conference de la paix, Paris. Revendications Lituaniennes, Paris, le 24 mars 1919. TNA FO 371/3609, No. 195204.

⁷⁵ Vt Pusta telegramm 18.9.; 27.9.1919. ERA 957-11-101, 128, 142–143.

⁷⁶ Latvija Parīzes miera konferencē 1919. gadā, 70–71.

⁷⁷ Русское политическое совещание в Париже, Conférence politique russe.

⁷⁸ Vt Быстрова Н. Е. «Русский вопрос» в 1917 – начале 1920 г.: Советская Россия и великие державы. (Серия «Historia Russica».) Институт российской истории РАН, Центр гуманитарных инициатив, Москва, 2016, 233–234; Шмелев А. Внешняя политика правительства адмирала Колчака 1918–1919. Эпоха войн и революций. Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, Санкт-Петербург, 2017, 32–33.

⁷⁹ Vt Зубачевский В. А. Политика России в Центрально-Восточной Европе (первая треть XX века): геополитический аспект. РОССПЭН, Москва, 2019, 110–111.

Delegatsiooni esindajatega Pariisis Poola-vastase ühisavalduse seoses Poola üksuste tungimisega territooriumile, mis kunagi oli kuulunud Leedu suurvürstiriigi koosseisu. Lisaks sellele teatasid Venemaa Poliitilise Delegatsiooni esindajad Poola esindajatele, et nad aktsepteerivad Poola kaotust, kuid seda ainult tema etnograafilistes piirides; nad võiksid „hambaid krigistades“ aktsepteerida ka Soome kaotust; nad on kindlasti valmis garanteerima Eestile ja Lätile autonoomia; nad võiksid garanteerida Leedule teatud kaugeleulatuvaid järeleandmisi, kuid samas sooviksid näha Leedut Poola-vastase tööriistana.⁸⁰ Näiteks läbirääkimiste kohta Vene valgetega olgu ka Eesti delegatsiooni liikmete kohtumine Boriss Savinkovi, Põhjalaalitsuse juhi Nikolai Tšaikovski ja Judenitši häälekandja ja *Свободы России* toimetaja Grigori Kirdetsovi. Sõnum, mis mitmel teisel ja ka sellel kohtumisel kõlas, oli, et iseseisvuse küsimus otsustatakse, aga alles siis, kui Venemaal on valitsus, mida teised riigid tunnustavad. Kõlasid üleskutsed Eestile marssida Vene-Soome-Eesti ühiste jõududega Petrogradi peale. Tõsi, seejuures kõlasid ka ähvardused, et vastasel juhul tuleb pärast bolševike kukutamist kokku Asutav Kogu ja otsustab blokeerida Venemaa vastu usaldamatust üles näidanud Eestile väljapääsu Läänemerele. Kuid Eesti poliitikud leidsid, et Petrogradi peale tungimine ei ole Eesti huvides. Koltšakki peeti Eesti iseseisvuse vaenlaseks. Eesti Ajutine Valitsus keeldus tunnustamast ka erinevaid valitsusi Venemaal. 1919. aasta augustis teatati, et kuni Eestit pole *de jure* tunnustatud, on raske sõjaväeüksusi Petrogradi peale tungima õhutada.⁸¹ 1920. aastate algul avaldatud mälestustes kirjutab Kirdetsov, et ta püüdis eestlasi veenda, kui alatu on Inglismaa ja et ainult inimesearmastusest ei abista inglased kedagi ning et eestlastel tuleb samuti ühel ilusal päeval inglastele nende heategude eest maksta.⁸² See, mis puudutab Eesti vankumatut iseseisvuse taotlust Pariisis, ei lange kokku Kirdetsovi kirjeldusega. Ta väidab mälestustes, et Venemaast täielikust lahkulöömisest rääkisid 1919. aasta algul ainult ekstremistid. Kirdetsovi järgi rääkisid menševistlike arusaamadega sotsiaaldemokraadid, kes tema arvates olid Saksa okupatsiooni ajal berliinlastest šeidemanistide mõju alla sattunud, ja ka kodanlikud parteid kuni trudovikkudeni ainult laiaulatuslikust autonoomiast Vene riigi koosseisus või siis rahvusvaheliselt garanteeritud föderatsioonist.⁸³ Ka Ajutise Valitsuse saadik Prantsusmaal Vassili A. Maklakov meenutas hiljem kohtumist Pustaga, kes olevat

⁸⁰ Vt **Лауринавичюс Ч.** *Обстоятельства возникновения Литовского национального государства (ЛНГ).* – Rmt: 1917 год: новые взгляды и новые подходы. Материалы Международной летней школы молодых ученых-историков стран СНГ, Балтии и Европы. Санкт-Петербург, 4–10 июня 2017 г. Геоинфо, Москва, 2017, 70; Raport członka delegacji warszawskiej dla Naczelnika Państwa o opiniach przedstawicieli narodów byłego Imperium Rosyjskiego 3.4.1919. – Rmt: *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj.* Toim S. Dębski. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, 2016, 585–586.

⁸¹ Vt Переговоры с Чайковским, Савинковым и Кирдецовым 20.4.1919. ERA 957-11-111, 25–26; vt ka Piibu telegramm Pariisist 25.5.1919. ERA 957-11-101, 44; **Poska, J.** Päevaraamat Pariisis rahukonverentsilt, 36–42; Telegram by Bosanquet 4.8.1919; Telegram by Gough 18.8.1919. TNA FO 371/3610, No. 111838; No. 118027; vt ka **Кирдецовъ Г.** У ворот Петрограда (1919–1920 гг.). Берлинь, 1921, 89–90.

⁸² **Кирдецовъ Г.** У ворот Петрограда (1919–1920 гг.), 53.

⁸³ Samas, 85.

tema sõnutsi teinud ettepaneku sõlmida Eesti ja Venemaa vahel liit ning seda kui võrdne võrdsega. Maklakov lisas siinkohal, et kuna ettepanek oli niivõrd naljakas, siis see ei tekitanud mingeid erilisi vastuväiteid: kõik kohtumisel osalejad tõdesid, „et olgem siis võrdsed“.⁸⁴ Tšaikovski aga rääkis Briti diplomaatidele, et ta on valmis tunnustama Soome iseseisvust, aga seda teatud reservatsioonidega; et nn Suur-Poola loomine on naeruväärne: see oleks „uus Austria-Ungari jõuetu keskusega“; Eesti ei saa eksisteerida iseseisva riigina, kui see juhtub, siis saab Eestist Saksamaa ohver.⁸⁵ Selline seisukoht polnud omane ainult Tšaikovskile. Ka mitmed teised Vene valgete liikumise esindajad üritasid Pariisi liitlastele tõestada, et kõik Vene impeeriumi lagunemise järel tekkinud väikesed riigikesed, nagu Kuramaa, Leedu, Valgevene jt, pole suutelised oma iseseisvust säilitama ja langevad tegelikkuses majanduslikult ning poliitiliselt tugevama naabri, st Saksamaa võimu alla. Sellele lisati veel halvustavaid väiteid: rahukonverentsile saabunud Venemaa väikerahvaste esindajate puhul on tegemist bolševike või siis ümberriietatud Preisi junkrutega.⁸⁶

Kõik kolm delegatsiooni tõrjusid Pariisis Koltšaki ja Denikini autonoomia pakkumise. Koltšaki seisukohad Balti provintside iseseisvumise küsimuses ilmnevad tema 5. detsembril 1919 Denikinile saadetud telegrammist:

Leedu, Poola ja Ukraina moodustamine loob Venemaa asemel Moskoovia, mis eksisteeris pärast Stolbovo rahu⁸⁷. Väljapääsu kaotamine Balti ja Mustale merele tähendaks „vene rahva ajaloolist surma“. Entente'i riikide /.../ poliitika annab aluse mõtelda, et Venemaa tükeldamine on nendest mõnede jaoks nende poliitilise programmi osa. Kokkulepluse „kirjutuslaua taga“ loodud riikidega saab olema täielik viga ja Kerenski-aegse häbiväärse poliitika kordus.⁸⁸

Lisame siia veel ka Loodearmee juhi Nikolai Judenitši seisukoha Eesti iseseisvuse küsimuses:

Ei eksisteeri mingit Eestit. On vaid tükk Vene maad – Venemaa kubermang. Eesti valitsuse puhul on tegemist kurjategijate jõuguga...⁸⁹

17. juunil andsid Eesti, Läti, Gruusia, Aserbaidžaaani, Põhja-Kaukaasia, Valgevene ja Ukraina delegatsioonid rahukonverentsi esimehele protesti seoses kuuldustega, et liitlased kavatsevad tunnustada Koltšaki valitsust. Selles rõhutati, et Venemaa valitsuse otsused, missugused need ka ei oleks, ei saa käia protestile allakirjutanud riikide kohta ja et protestile allakirjutanud riigid paluvad veel kord rahukonverentsi ning suurriike, et nad tunnustaksid viivitamatult nende poliitilist iseseisvust. Kuid juba enne seda oli Eesti Ajutise Valitsuse delegatsioon esinenud iseseisva noodiga, milles teatati, et Eesti ei pea end Venemaa osaks ja et Eesti ei nõustu toetama Koltšaki valitsust enne, kui see on tunnustanud Eesti iseseisvust.⁹⁰

⁸⁴ Шмелев А. Внешняя политика правительства адмирала Колчака 1918–1919, 94.

⁸⁵ Notes of Conversation with Tchaikovsky 8.4.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 301.

⁸⁶ Шмелев А. Внешняя политика правительства адмирала Колчака 1918–1919, 90.

⁸⁷ 1617. aastal sõlmitud Stolbovo rahuleping lõpetas 1610. aastal puhkenud Vene-Rootsi sõja.

⁸⁸ *Op. cit.* Зубачевский В. А. Политика России в Центрально-Восточной Европе (первая треть XX века), 112.

⁸⁹ *Op. cit.* Polvinen, T. Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920, 140; Шмелев А. Внешняя политика правительства адмирала Колчака 1918–1919, 77, 86–92.

⁹⁰ 1919 czerwiec, 17 Paryż – Z deklaracji delegatów państw wcześniejszych wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego do konferencji pokojowej. – Rmt: Węzeł polsko-białoruski 1918–1921. Dokumenty i materiały, 230; Virolainen protesti (dateerimata). KA Holsti, 18.

30. aprillil saabus Londonisse sõjalisi küsimusi arutama Omski valitsuse esindaja kindral Nikolai Golovin. Kui jutt puudutas Eesti iseseisvuse küsimust, teatas Golovin, et sellest ei saa juttugi olla. Liitlased mõistsid, et endise Vene impeeriumi osade iseseisvuse tunnustamise küsimuses on vaja Vene valgetega mingi kompromiss saavutada. 1919. aasta mais *Foreign Office*'is koostatud memorandumis leiti, et Omski valitsust tuleks kiiresti tunnustada. Memorandumi autor esitas aga samas küsimuse, kuidas seda Eesti, Läti ja Leedu Ajutisele Valitsusele selgitada. Lahenduseks pidi olema liitlaste üldsõnaline deklaratsioon, milles räägiti ajutisest autonoomiast, *de facto* valitsusest, mis pidi eelnevalt Koltšaki heakskiidu saama.⁹¹ Koltšaki välisministeeriumi memorandumis, mis anti 7. oktoobril Inglismaa sõjalise missiooni esindajale, märgiti kompromissitult:

Venemaa valitus on endiselt seisukohal, et küsimust „äsja moodustatud Balti omavalitsuslikest üksustest“, samuti Kaukaasia ja Trans-Kaukaasia territooriumidest ei saa lahendada ilma vene rahva nõusolekuta.⁹²

Vene valged teatasid ka, et kui president Wilson rääkis rahvaste enesemääramise õigusest, siis pidas ta silmas ainult autonoomiat.⁹³

Tõsi, ilmselt liitlaste surve avaldati seisukoht, milline peaks välja nägema tulevase Venemaa riiklik korraldus. 29. jaanuaril deklareeris Venemaa Poliitiline Delegatsioon, et tulevane valitsusvorm Venemaal vajab detsentraliseerimist ja kõikide võrdsust seaduse ees. Rõhutati, et Uus Venemaa seab eesmärgiks hävitada juurteni need ebaterve separatismi kunstlikud motiivid, mis tulenevad vanade solvangute meenutamisest ja usaldamatusest riigivõimu ning tigidusest bolševistliku despotismi vastu. Deklareeriti, et riigi ühtsuse küsimuses ei saa olla pidevat kõikumist, see peab olema iseenesest mõistetav ning vastama terviku ja osade huvidele. Seejuures leiti, et Soome ja Baltikumi küsimuses, sealhulgas rahvusküsimuses, tuleb olukorda uuesti hinnata. Helsingi ülikooli õigusajaloo professorile parun Sergei A. Korffile anti ülesanne esitada Läti, Eesti ja Soome osas Poliitilisele Delegatsioonile vastav memorandum.⁹⁴

Samas võib öelda, et usk, et Pariisis õnnestub oma soovid täita, polnud suur. Eesti delegatsiooni juht Poska kirjutas oma päevaraamatus, et oleks suur eksitus arvata, et suurriigid rajavad oma poliitika president Wilsoni väljakuulutatud põhimõtetele; kõik need põhimõtted on ainult lipp, mida kasutatakse oma tõeliste majanduslike ja poliitiliste eesmärkide varjamiseks.⁹⁵

Rahukonverentsil leidis aset ekspertidest koosnevate territoriaalsete komiteede loomine, et lahendada liitlasi otseselt puudutavaid territoriaalseid probleeme. 26. veebruaril moodustati *Quai d'Orsay* peasekretäri Jules Camboni komisjon. See tegeles Poola lääne- ja idapiiri kindlaksmääramisega. Leedu delegatsioon esitas siinkohal nõude luua Leedu-Poola küsimuses täiesti eraldi komisjon. 9. mail loodi

⁹¹ Быстрова Н. Е. «Русский вопрос» в 1917 – начале 1920 г., 228; Memorandum by Foreign Office 6.5.1919. TNA FO 371/4011, No. 76651.

⁹² Vt Хандорин В. Г. Адмирал Колчак, вопрос о единстве России и союзники. <https://pereklichka.livejournal.com/877429.html>

⁹³ Samas.

⁹⁴ Шмелев А. Внешняя политика правительства адмирала Колчака 1918–1919, 93.

⁹⁵ Poska, J. Päevaraamat Pariisis rahukonverentsilt, 15–16.

nn Balti komisjon Esme Howardi juhtimisel, kellel olid saadikuna Stockholmis väljakujunenud sidemed Eesti Maapäeva diplomaatiliste agentidega. Balti komisjoni koosseisu kuulusid USA, Briti, Prantsusmaa ja Itaalia esindajad. Balti komitee saatis oma esindaja kindral Hubert Gough' Soome ja Balti provintssidesse. Balti komitee ülesandeks oli välja pakkuda optimaalsed lahendused korra alalhoidmiseks ja elanikkonna varustamiseks toiduainetega ning ka Saksa üksustega seotud probleemide lahendamiseks. Leedu probleemid lülitatigi Balti komisjoni tegevusse. Sellega arvati Leedu Balti riigiks. Balti komisjoni istungitel õnnestus osaleda ka mittetunnustatud Balti riikide esindajatel. Oma esimesel koosolekul 15. mail arutas Balti komitee Liibavis toimunut. Balti komisjoni koosolekutel kõlasid sageli väited, et iseseisvuse tunnustamise küsimuses peaksid Balti riigid eelnevalt Venemaaga kokku leppima.⁹⁶

Komisjoni istungitel arutati ka Baltimaade rahulepingu sõlmimist Nõukogude Venemaaga. Selles küsimuses olid peamised otsustajad esialgu kõhklevad ja eitavad. Kui Nõukogude Venemaa tegi 1919. aasta augustis-septembris Baltimaadele ja Soomele rahuettepaneku, siis komisjoni seisukoht oli, et põhimõttelist seisukohta pole võimalik välja öelda, kuid rahulepingut sõlmides ei saa rikkuda suhteid Entente'iga. Veidi hiljem aga teatati, et „sisepoliitilist olukorda arvestades ei saa rahu sõlmida“. Viimase soovitusel osas pole aga selge, missuguse maa sisepoliitilisest olukorrast jutt käis. Pariisis viibiva välisminister Balfouri kohuseid Londonis täitev lord Curzon teatas esialgu, et rahulepingut Nõukogude Venemaaga ei või sõlmida. Veidi hiljem aga teatas Inglismaa, et rahulepingut sõlmides tuleb arvestada kõigi liitlaste toetatud ja bolševike vastu võitlevate valitsuste „võimalust säilitada vabadus“. Prantsusmaa välisminister Pichon aga teatas, et küsimus tuleb asjaomastel riikidel ise otsustada. USA esindaja seisukoht oli, et Ühendriigid ei sekku rahuõlmimise protsessi. Poola aga teatas, et juhul kui Leedu sõlmib rahulepingu bolševikega, võib Poola Leedu okupeerida.⁹⁷

INGLISMAA

Londonis ja ka Pariisis mõisteti juba enne seda, kui vaherahu Saksamaaga oli alla kirjutatud, et keskriikide vägede tagasitõmbamine nendelt positsioonidelt, kuhu nad olid sõja käigus ja tänu Bresti rahulepingule jõudnud, toob Inglismaale ning Prantsusmaale kaasa ebameeldivad tagajärjed: bolševike võimu.⁹⁸ Sellele, et Saksa vägede kiire lahkumise korral täidavad tekkinud vaakumi bolševikud, juhtisid 1918. aasta novembris Entente'i tähelepanu ka Venemaa Ajutise Valitsuse saadikud, kelle tegevust lääneriigid aktsepteerisid. Viimased leidsid, et liitlased peaksid saatma „mõnedesse regioonidesse“ väikese kontingendi sõdureid. Kuid seejuures kõlasid ka hoiatused: ärge mõelgegi nende separatistlikke

⁹⁶ Vt Howard to British delegation 16.5.1919. TNA FO 371/4011, No. 78450; Telegramm Pariisist 30.5.1919. ERA 957-11-101, 51.

⁹⁷ Suomen, Viron, Latvian ja Liettuan välinen konferenssi Tartossa 29.9.–1.10.1919; Eversti Tallent-sin antama kappale Englannin vastausta Meierovicsile 29.9.1919. KA Holsti, 28.

⁹⁸ Analysis of a report made by General Niessel 3.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 188564.

tendentse õhutada või siis neid tunnustada.⁹⁹ Märkimist väärib siinkohal ka kindral Judenitši kohtumine Stockholmis Briti Stockholmi saatkonna nõuniku ja Briti sõjaväeatašeeaga 9. detsembril 1918. Judenitš teatas siin, et nõustub Saksa vägede ajutise kohalolekuga Balti provintssides, kuid tegi seejuures ettepaneku, et inglased hõivaksid Ida-Baltikumi tähtsamad sadamad ja et Entente saadaks Balti provintssidesse 50 000 sõjaväelast. Sellele lisandus veel ettepanek, et liitlased rahastaksid Vene valgete bolševikevastast aktsiooni.¹⁰⁰

6. novembril 1918 toimunud sõjakabineti istungil andis välisminister Balfour ülevaate sellest, mis oli toimunud viimasel Liitlaste Ülemnõukogu istungil (*Supreme War Council*). Balfour teatas, et arutati, kuidas tekitada Idarinne ja et aktsepteeriti ettepanekut tarnida relvi liitlasi pooldavatele jõududele Venemaal. Balfour tõdes, et ilmselt peab Inglismaa selles osas üksi tegutsema, kuna Clemenceau oli teatanud, et relvad võivad langeda bolševike kätte ja et kohalike tegelaste seast pole võimalik leida isikuid, kes võiksid relvade eest vastutavad olla. Selle info põhjal otsustas sõjakabinet, et *Foreign Office*'i riigisekretär peab koos *War Office*'i ja *Admiralty*'ga järele mõtlema, kas ei peaks loobuma kavatsusest tarnida relvi Venemaal asuvatele „sõbralikele elementidele“. Teiselt poolt aga rõhutati, et Saksa vägede lahkumise korral ei suuda bolševikevastased jõud Baltikumis ilma välisabita bolševikele vastupanu osutada. Sõjakabineti istungi protokollile lisatud märkustest selgub, et Prantsusmaa oli teinud ettepaneku kasutada bolševike vastu ainult Poola, Tšehhi ja Rumeenia üksusi. Selles osas tõdeti *Foreign Office*'is, et see ei lahenda Põhja-Baltikumi ja Leedu probleemi. *Foreign Office*'is tekkinud idee osas kasutada bolševike Taani ja Norra üksusi oli aga Prantsusmaa leidnud, et Rootsile ei saa sellist missiooni usaldada, kuna tema poliitika on Saksa-meelne.¹⁰¹

13. novembril 1918 kirjutatud memorandumis arutles *Chief of the Imperial General Staff* Henry H. Wilson põhjuste üle, miks peaks Briti valitus sõjalise interventsiooni Venemaal heaks kiitma. Ta tõi esile eelkõige kolm põhjust: takistada Saksamaal kasutamast Venemaa ja Siberi inim- ning materiaalseid ressursse; säilitada Vene rindel vastase [Saksamaa] elavjõud ja materiaalsed ressursid, mida vastasel juhul võidakse teistel rinnetel kasutada; ära hoida võimalus, et Saksamaa hakkab pärast sõda Venemaa üle domineerima. Seejuures rõhutas Wilson, et iga relvarahu ajal Venemaal ettevõetud aktsiooni puhul tuleb silmas pidada, et aeg liigub kiiresti ja et iga alustatud tegevus ei too kaasa õnnestumist, juhul kui rahulepingu allakirjutamise järel ei rakendata kindlaid abinõusid. Wilson rõhutas, et Inglismaa peab ettevaatlik olema ja hoiduma sellistest ettevõtmistest, mida ta pole suuteline jätkama pärast seda, kui rahu välja kuulutatakse. Wilson rõhutas ka, et bolševism kujutab endast suurt ohtu ja et bolševismi leviku takistamiseks tuleb luua bolševistlikku Venemaad ümbritsevad

⁹⁹ Memorandum by Nabokoff to Foreign Office 19.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 19116; Шмелев А. Внешняя политика правительства адмирала Колчака 1918–1919, 93.

¹⁰⁰ Сергеев Е. Ю. Большевики и англичане. Советско-британские отношения, 1918–1924 гг.: от интервенции к признанию. Наука, Санкт-Петербург, 2019, 267–268.

¹⁰¹ Imperial War Cabinet 37 6.11.1918; Note by Cecil 7.11.1918; Telegram by Lord Derby 6.11.1918. (Assistance for the Western provinces.) TNA FO 371/3344, No. 164484.

puhverriigid. Memorandumis sisaldusid arutelud ka Balti provintside kohta. Wilsoni järgi oli Inglismaa peamine eesmärk ikkagi ainult see, et takistada Saksamaad saamast kasu, mida talle võib tuua võitlus bolševikega. Ta väitis, et Saksamaa võit viiks piiriikide, mille loomist Saksamaa sõja ajal tervitas ja pooldas, allutamiseni, kuid et selline absorbeerimine võiks kesta ikkagi ainult seni, kuni Venemaa saab uuesti tugevaks, millest tulenevalt võivad need riigid uuesti Venemaa osaks saada. Võib öelda, et edasine arutelu oli küüniline:

See, mis puudutab meie sõpradest lahtiütlemise võimalust, siis see on vastuolus Briti põhimõtetega, aga olukorras, kus me sunnime neid enesekaitseks, kindlustame neile võimaluse õiglaseks muutumiseks, aga kui bolševikud osutuvad edukamateks, siis puudub meil võimalus, et me saaksime neid lõputult kaitsta.

Kuid eksisteeris veel võimalusi. Wilson arutas ka selle üle, et juhul kui Inglismaa otsustab piiriigid okupeerida, peab tal olema kindel plaan, et pärast rahulepingu allakirjutamist tagada seal vajalik garnisoni püsimine ja kindlustada seda vastavalt vajadusele. Wilson nimetas ka konkreetseid abinõud, mis tuli Venemaa erinevate osade puhul Inglismaa sõpradele anda enne seda, kui Inglismaa Venemaalt lahkub. Ta pooldas Briti laevastiku saatmist Reveli, Riia ja Liibavi sadamasse. Eesti, Läti ja Leedu puhul rõhutas ta seejuures, et nende provintside puhul seisab lõplik poliitiline reguleerimine ikkagi rahukonverentsi päevakorras, juhul kui seda küsimust üldse saab lahendada, enne kui Venemaa ei taasta ühel või teisel kujul oma stabiilsust.¹⁰² Wilson ei välistanud ka Omski valitsuse tunnustamist. Kokkuvõttes tõdes Wilson, et Inglismaa peab viivitamatult kasutama Balti mere avanemist selleks, et kindlustada „oma sõprade“ varustamine relvastusega ja ka Musta mere avanemine, et okupeerida need Musta mere idakalda sadamad, mis võivad olla vajalikud selleks, et aidata selliseid „elemente“ Kaukaasias, kes suudaksid kaasa aidata stabiilse Venemaa valitsuse loomisele.¹⁰³ Mis puudutab Wilsoni tõdemust, et Inglismaa on sunnitud mingil hetkel Balti riigid saatuse hoolde jätma, siis pole see üllatav. Tähelepanuväärne on siinkohal ühe Inglise poliitiku 1919. aasta juunis Pariisis antud vastus Roman Dmowski, Poola delegatsiooni juhi väitele, et Inglismaa on jätnud Eesti ja Läti avamerele:

Il y a beaucoup de choses de changées, la perfide Albion agira, nous les lâcherons.¹⁰⁴

Samal kuupäeval, 13. novembril, mis seisab Wilsoni memorandumil, toimus *Foreign Office*'is konverents, kus osalesid välisminister lord Arthur Balfour, koloniaalrajade minister lord Milner, *Parliamentary Under-Secretary of State for Foreign Affairs* lord Robert Cecil, *Permanent Under-Secretary at the Foreign Office* lord Charles Hardinge of Penshurst, salajase nõukogu liige George Clerk, *War Office*'i esindajad ning mere- ja sõjaväeluure juhid. Siin luges lord Robert Cecil ette kindralstaabist saabunud memorandumi Inglismaa tulevases poliitkast

¹⁰² Memorandum by Henry Wilson (Memorandum on our present and future military policy in Russia) 13.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 188552.

¹⁰³ Samas.

¹⁰⁴ Letter from the Secretary General of PNC in Paris to the Deputy Minister of Foreign Affairs June 25, 1919. – Rmt: Polish Documents on Foreign Policy, 11 November 1918 – 28 June 1919. Toim S. Dębski, P. Długołęcki. PISM, Warszawa, 2017, 461; eesti keeles: „On palju asju, mis muutuvad, salakaval Albion tegutseb, me laseme nad vabaks.“

Venemaal. Ehkki konverentsi kajastavas memorandumis seda ei öelda, nähtub aruteludest, et tegemist on eeltsiteeritud Wilsoni memorandumiga. Koosoleku algul tõdes Balfour, et kui vaadata küsimust tervikuna, siis tema lähtub edasisel arutelul järgmistest printsiipidest: 1) Briti valitsus ei saa käivitada mingit bolševikevastast ristiretke Venemaal. On iseenesestmõistetav, et Briti nõuandjad kohapeal peaksid asuma risti vastupidisele seisukohale, kuivõrd nad seisavad vastakuti bolševismi välise ja nähtava vägivallaga. Teiselt poolt on selge, et Inglismaa elanikud ei nõustuks sellise ristiretkega; 2) on vajalik, et abi saaks lubatud Lääne-Venemaa piiririikidele, Balti merest Musta mereni, ja et neid riike tuleks tunnustada ning tunnustamisele järgneks abi. Balfour märkis seejuures, et kindralstaabi memorandumis asutakse seisukohale, et kui Venemaast peaks saama taas suurvõim, siis väikeste riikide eksisteerimine Venemaa läänepiiril toob kaasa olukorra, kus Inglismaa tõmmatakse sõjalisel konfliktis. Ta avaldas seejuures arvamust, et võib-olla võiks Rahvasteliit olla suuteline neid väikesi riike kaitsma. Seejärel jätkates tegi Balfour järgmised ettepanekud, millest Inglismaa pidi oma Venemaa-poliitikas lähtuma. Need olid järgmised: toetus Omski valitsusele, vabastada tšehhi sõjavangid Siberis ja kindlustada seejärel nende tegevus; abistada Denikinit Kagu-Venemaal; abistada Kaukaasia väikerahvaid. Seejärel sekkus jutuajamisse koloniaalrajade minister lord Milner, kes teatas, et nõustub täielikult seisukohaga, et mingit ristiretke Venemaale ei saa korraldada. Balti provintside osas tõdes ta, et tuleb teha kõik, et neid toetada, kuid Briti üksusi ei või sellesse regiooni saata. Lõpuks refereeris lord Milner Pariisis 23. detsembril 1917 sõlmitud konventsiooni, milles määrati kindlaks Briti ja Prantsusmaa tegevustsoonid Venemaal. Ta rõhutas, et samasuguse konventsiooni sõlmimine on vajalik ka Baltikumi osas. Lord Cecil toetas Milnerit. Ta leidis, et Inglismaa peab kaitsma Balti provintse bolševike rünnaku eest ja et samas on Inglismaa eesmärgiks ikkagi venelaste aitamine, et nad saaksid iseenda eest seista. Seepärast tuleb teha kõik, et tugevdada olemasolevaid bolševikevastaseid jõude. Balti-küsimuses oli ta endiselt seisukohal, et tuleks luua Balti blokk. Tema arvates võis varustada relvadega mistahes kohalikke võime, kes on suutelised kontrollima olukorda kohtadel. Pärast lühikest üldist arutelu langetati Vene-küsimuses kümnest punktist koosnev otsus. Märgime siinkohal Balti provintside küsimust puudutavatest olulisemad: tunnustada Omski valitsust kui *de facto* valitsust ja müüa sõjamaterjale Balti riikide ajutistele valitsustele, kui need on relvade vastuvõtmiseks ning kasutamiseks valmis.¹⁰⁵ 13. novembril langetati veel üks oluline otsus. Balfour teatas, et mistahes suhetesse astumine bolševistliku Venemaa valitsusega on enneaegne ja et ta ei vasta Norra valitsuse kaudu saabunud bolševike ettepanekule alustada vastastikuste suhete küsimuses läbirääkimisi.¹⁰⁶

Järgmisel päeval, 14. novembril 1918 toimus peaministri residentsis Downing Street 10 sõjakabineti koosolek. Siin toimus veel kord arutelu bolševismi olemuse ja sellest lähtuva ohu üle. Välisminister Balfour rõhutas seejuures, et eelmisel istungil

¹⁰⁵ Minute of the Proceedings of a Conference held at the Foreign Office 13.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 188740.

¹⁰⁶ Minutes by Foreign Office 13.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 188830.

otsustati, et Inglismaa ei saa bolševismi vastu sõjalist ristikäiku korraldada, sest sellega võivad Inglismaa jaoks kaasneda ettearvamatud tagajärjed. Ta tegi ettepaneku tunnustada Omski valitsust. Ta ei nõustunud sõjaväelaste varem esitatud seisukohtadega ja teatas, et Inglismaa ei saa lubada, et Venemaa läänepiiril asuvad riigid inkorporeeritakse Kesk-Venemaa poolt. Balfour põhjendas siin oma seisukohta väitega, et nende riikide elanikkond on rassiliselt, keeleliselt ja konfessionaalselt erinev ning üldse rohkem tsiviliseeritum ja kultuursem kui suurvenelased. Ta märkis ära bolševike valmisolekut just nagu nõustuda piiririikide iseseisvusega ja luua selleks seal tööliste ning soldatite valitsusi. Sellele järgnes tõdemus, et agraarsuhted tuleb reformida, kusjuures ka sellest pidi saama üks bolševismi- ja Saksamaa ekspansiooni vastase võitluse komponentidest. Millega muidu seletada Balfouri tõdemust, et tulenevalt piiririikides eksisteerivast suurmaavaldusest on kõigi nende riikide ühiskond lõhestatud ja et Balti riikides on palju jõukaid balti paruneid, nende lõunaosas aga poolakatest krahve? Eestist rääkides rõhutas peaminister Lloyd George, et mida rutem talupojad maad saavad, seda parem, sest maad omavatest talupoegadest saab bolševikevastase võitluse tuumik. Saksamaa domineerimise ohjeldamisele viitab Lloyd George'i tõdemus, et sakslastest maavaldajad Balti provintssides olid maale needuseks ja Saksamaa valitsus on kasutanud neid sõjalise löögijõuna. Selleks hetkeks oli Londonis selgeks saanud, et Skandinaavia riigid ei nõustu oma üksusi piiririikidesse saatma. Sellele viitab Balfouri tõdemus, et ta oli teinud suuri jõupingutusi, et Skandinaavia riigid tarniks piiririikidele relvi ja kaitseksid neid, aga skandinaavlastel on sellest keeldunud; kui midagi tehakse, siis peaksid seda liitlased tegema.¹⁰⁷ Briti diplomaadid alustasid Skandinaavia maade pealinnades kõnelusi Rootsi, Taani ja Norra üksuste Ida-Baltikumi saatmise küsimuses juba 1918. aasta oktoobris. Nende ainsaks tulemuseks oli Skandinaavia maade valitsuste lubadus mitte takistada nn vabatahtlike palgasõdurite osalemist Ida-Baltikumi operatsioonis.¹⁰⁸

Downing Streetil toimunud koosolekul rõhutati mitu korda, et Inglismaa ei või Balti provintssidesse vägesid saata. Arutati, kas Inglismaa kohustuseks ikka saab olla Eesti ja teiste Balti riikide kaitsmine bolševismi eest; Inglismaa peaks ikkagi takistama anarhia levimist Lõuna- ja Kagu-Venemaale. Lord Robert Cecil oli see, kes deklareeris, et Inglismaa peaks kasutama oma võimalust kontrollida toiduainete tarneid maailmas ja selle hoova abil abistama korda taotlemaid jõude võitluses segadust tekitavate jõudude vastu.¹⁰⁹ Sellel hetkel saabus või oli juba saabunud Pariisist teade, et Prantsuse valitsus pole loobunud Vene-küsimuse lahendamisest Venemaa huvides ja et Prantsuse kindralstaap uurib jätkuvalt neid võimalusi, mille

¹⁰⁷ Extract from the Minutes of a Meeting of War Cabinet held at 10 Downing Street on November 14th, 1918 at 12 noon. TNA FO 371/3344, No. 188740.

¹⁰⁸ Telegram by Lord Kilmarnock (Copenhagen) 12.10.1918; Kilmarnock to Balfour 13.10.1918. TNA FO 371/3344, No. 171579; No. 174927; vt ka Clive to Balfour 5.11.1918; Memorandum by Gregory (British policy in Russia) 16.10.1918. TNA FO 371/3344, No. 192667; No. 117046; vt ka **Carlgrén, W. M.** Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkriesår. En översikt. Publica, Stockholm, 1993, 14–15.

¹⁰⁹ Extract from the Minutes of a Meeting of War Cabinet held at 10 Downing Street on November 14th, 1918 at 12 noon. TNA FO 371/3344, No. 188740.

abil konsolideerida liitlaste tegevust Põhja- ja Ida-Venemaal, ning vaatleb, milliseid uusi samme oleks vaja Lõuna- ja Lääne-Venemaal astuda.¹¹⁰

26. novembril otsustati *Imperial War Cabinet*'i koosolekul, et eestlastele võib tarnida relvi ja sõjavarustust. Kõlas väide, et relvad on juba saatmiseks valmis. Kuid Henry H. Wilson nõudis, et relvade saatmisele peab eelnema valitsuse otsus. Seejuures tõdeti, et bolševismivastane aktsioon on seotud suure riskiga: sekkumine Saksa maaomanike ja eestlastest elanikkonna vahelistesse asjadesse võib Tema Majesteedi valitsusele katastroofiliseks poliitikaks osutuda (*disastrous policy*).¹¹¹ 29. novembril toimus *Foreign Office*'is koosolek, kus osalesid Balfour, *Permanent Under-Secretary at the Foreign Office* Lord Hardinge, *First Lord of the Admiralty* Eric Campbell Geddes ja *First Sea Lord* Rosslyn Wemyss. Just sellel koosolekul langetati otsus saata Briti laevastik Baltikumi rannikule. Otsustati, et relvad Eesti või mingile teisele valitsusele saadetakse ainult siis, kui valitsus on stabiilne ja kontrollib sõjaväge, mida ei kasutata moel, mis võiks kahjustada Briti huve. Sõnastati ka Baltikumi missiooni eesmärk: ära hoida ühenduste läbilõikamine bolševike poolt. Admiral Edwin Alexander-Sinclair sai seejuures tegutsemiseks konkreetsed juhtnõõrid: toetada Eesti Ajutise Valitsuse üksusi merelt, mitte mingil juhul astuda lahingutesse koos eestlastega maismaal ja mitte muretseda selle üle, kui sakslastel tekib eestlastega konflikt.¹¹² Seejuures kõlas ka Admiraliteedi seisukoht, et laevu ei peaks Liibavist kaugemale saatma. Samal päeval sai Briti esindaja Stockholmis käsu informeerida Eesti välisdelegatsiooni, et Briti laevad relvadega saabuvad varsti ja et maavägesid ei saadeta ning et finantsküsümuse lahendamiseks tuleb laenata raha Briti valitsuselt. Rahukonverentsi osas aga teatati, et selleks vajatakse volitustega delegaate, välisministrit ja eksperte sõjalistes ning majanduslikes küsimustes.¹¹³ Samal päeval kuningale ja valitsuse liikmetele saadetud ringkirjas põhjendas Balfour Inglismaa interventsioonipoliitika eesmärke Venemaal. Ta esitas küsimuse, miks peab Inglismaa toetama endise Vene impeeriumi territooriumil võitlevaid üksusi. Ta tõdes, et Inglismaa ei saa pärast rohkem kui neli aastat kestnud sõda Venemaale oma üksusi saata. Vastus esitatud küsimusele oli, et venelaste asi on endale valitsemisvorm valida ja Inglismaa ei ole sellise Venemaa valitsuse vastu, mis on Entente'i suhtes heatahtlik. Seejuures puudutas ta ka Inglismaa toel Venemaa äärealadel tekkinud „uusi antibolševistlikke administratsioone“. Siinkohal rõhutas Balfour, et Inglismaa on nende eksistentsi eest vastutav ja peab katsuma neid toetada, aga ta ei oska öelda, kui kaua saab Inglismaa seda teha. Balfouri järgi polnud käesoleval hetkel Inglismaa jaoks muud valikut kui kasutada olemasolevaid üksusi Inglismaa jaoks parima tulemuse saavutamiseks. Balti provintside osas tõdes ta, et Inglismaa laevastik peaks „tekkivaid rahvusi“ abistama, niipalju kui see on võimalik. Ja Balfouri lõppjärelendus

¹¹⁰ Vt Note by Brigadier-General Spears 14.11.1918. TNA FO 371/3344, No. 189696.

¹¹¹ Vt Minute (3) of Imperial War Cabinet 38 as amended 26.11.1918. TNA FO 371/3308, No. 198210; Rifles and Machine Guns for the Estonians (Before the 30.11.1918). TNA FO 371/3344, No. 197838.

¹¹² Memorandum of Conference at Foreign Office, November 29, 1919; Mr Balfour note to First Lord of Admiralty, Instructions to admiral Sinclair regarding Estonia and Bolsheviks. TNA FO 371/3345, No. 198772.

¹¹³ Telegram by Foreign Office to Clive 29.11.1919. TNA FO 371/3308, No. 195667.

oli seejuures, et selline poliitika näib kindlasti pidurdava ja ebatäiuslikuna, võrreldes võitlusega sõjaka bolševismi vastu kohtadel, kuid et see on kõik, mida Inglismaa võib ning peab tegema.¹¹⁴

1918. aasta detsembri algul jõudis admiral Edwin Alexander-Sinclairi juhitud Briti eskaader – viis kergeristlejat, üheksa hävitajat ja veel mõned väiksemad sõjalaevad – Liibavisse, 12. detsembril aga Revelisse ning alustas merel bolševikevastast sõjategevust. Operatsioon kandis nime Red Trek¹¹⁵ ja see tegi võimalikuks ka Soomest värvatud sõdurite Eestisse saatmise. 1919. aasta veebruaris saabus seda asendama esimene kergeristlejate eskaader admiral Walter H. Cowani juhtimisel. Inglismaa saatis Balti provintssidesse ka oma sõjalise missiooni kolonelleitnant Tallentsi juhtimisel.

1919. aasta mais Pariisis toimunud välisministrite komitee koosolekul langetati Balti provintside toetamise küsimuses olulised otsused. Liibavis toimunud tulenevalt otsustati, et Lätis ja Leedus asuvad Saksa üksused tuleb nii kiiresti kui võimalik asendada kohalike üksustega. Otsustati, et Briti kindrali juhtimisel luuakse asukohaga Liibavis või Revelis liitlaste sõjalise missiooni staap. Küsimustes, mis puudutasid relvastust, kohalike üksuste väljaõpet bolševikevastaseks võitluseks ja sakslaste eemaldamist, pidi sõjaline missioon töötama käsikäes Eesti ja Läti Ajutise Valitsusega ning Leedu *Taryba*'ga. Leiti, et bolševismivastases sõjas osalevaid jõude tuleb suurendada Skandinaaviast ja Soomest värvatavate sõdurite arvel. Nimetatud otsuste elluviimiseks nähti ette anda Balti riikidele 10 miljonit naela krediiti, mille kasutamise üle pidi valvama liitlaste poliitiline ja majanduslik missioon. Nimetatud krediidi andmise tingimuseks seati, et Eesti ja Läti Ajutine Valitsus ja Leedu *Taryba* ostavad liitlastelt toiduaineid, riietust ning relvastust. Krediidi tagasisaamiseks pidi liitlaste majanduslik missioon välja selgitama, missuguseid väärtpabereid saaks krediidi tulevaseks väljalunastamiseks kohalikul tasandil emiteerida.¹¹⁶

Pärast Vene valgete teatud edu võitluses bolševike vastu 1919. aasta kevadel, suvel ja sügisel hakkasid liitlased kaaluma Koltšaki (Omski) valitsuse tunnustamist. 24. oktoobril 1919 teatas Omski valitsuse Londoni esindaja Jevgeni Sablin välisminister Ivan Sukinile, et Churchill oli saatnud *Foreign Office*'ile märgukirja, milles sisaldus ettepanek tunnustada Koltšaki valitsust ja teha seejuures Venemaale järeleandmisi mitte ainult Kaukaasia, aga ka Baltikumi osas.¹¹⁷ 1919. aasta novembris alamkojas kõneldes esitas peaminister Lloyd George küsimuse, miks ei tegutse antibolševistlikud jõud – Balti riigid, Soome, Poola, Kaukaasia, Gruusia, Dagestan, Aserbaidžaan, Venemaa armeenlased, Koltšak, Petljura – koos. Lloyd George tõdes, et Briti positsioon Iraanis, Indias ja Afganistanis võib saada ohustatud,

¹¹⁴ British Military Expeditions in Russia. Minute by Balfour (circulated to the King and the Cabinet) 29.11.1918. TNA FO 371/3345, No. 198891.

¹¹⁵ Vt **Fletcher, W. A.** The British navy in the Baltic, 1918–1920: Its contribution to the independence of Baltic nations. – Journal of the Baltic Studies, 1976, 7, 2, 134–144; **Bennett, G.** Freeing the Baltic 1918–1920. Pen & Sword Maritime, Barnsley, South Yorkshire, 2017; British Baltic Squadron, Copy of telegram 14.12.1918. TNA FO 371/3345, No. 206314.

¹¹⁶ Copy of telegram from Admiralty Paris to Admiralty 14.5.1919. TNA FO 371/4011, No. 74163.

¹¹⁷ **Хандорин В. Г.** Адмирал Колчак, вопрос о единстве России и союзники. <http://beloedelo.com/researches/article/?7746>

kui Venemaa ühtsus taastatakse. Sellele järgnes tõdemus, et antibolševistlike jõudude vahel puudub huvide kokkulangevus: eestlased ei soovi saada taasühendatud Venemaaga ja et lätlastele ning leedulastele on see mürk. Sellele järgnes tõdemus, et admiral Koltšak on väga arukas ja laia silmaringiga mees, kuid et asja raskus seisneb esiteks selles, et kaks rivaalitsevat jõudu võitlevad teineteisega. Lloyd George lisas seejuures, et üks grupp bolševismi vastu võitlevatest jõududest võitleb Venemaa võimsuse taastamise eest, kusjuures teised bolševismivastased jõud võitlevad kohaliku iseseisvuse ja oma rahvuse eest. Kuid samas kõlasid peaministri suust teatud kahtlused. Ta esitas küsimuse, kas Inglismaa suudab kanda kulusid, kui ta võtab endale umbmäärased kohustused, mis pole Inglismaaga otseselt seotud, vaid on seotud korra tagamisega teistes maades. Peaministrile oponeeris kolonelleitnandist ärimees Walter E. Guinness. Ta küsis, miks ei peaks Inglismaa, kes oli tunnustanud Eesti ja Leedu autonoomiat ning Soome ja Poola iseseisvust, toetama moraalselt admiral Koltšakki ja kindral Denikinit – tunnistama, et nad on nende territooriumide valitsejad, mida nad hetkel kontrollivad.¹¹⁸

AMEERIKA ÜHENDRIIGID

Juba 9. märtsil 1917 tunnustas USA Venemaa Ajutist Valitsust ja sai nii esimeseks Ajutist Valitsust tunnustanud riigiks. USA valitsus seisis juba 1917. aasta lõpul küsimuse ees, kui kaugele peaks USA osalus Euroopa piiride määratlemisel ulatuma ja missugused on need lähtekohad, millest lähtudes peaks ta tulevaste piiridega nõustuma või mitte. USA välisminister Robert Lansing esitas küsimuse, kas territooriumide määratlemisel peaks olema aluseks rassiline kuuluvus, keel, religioon või siis mingi varasem poliitiline kuuluvus.¹¹⁹ Dokumentidest selgub, et USA poliitikute ja diplomaatide teadmised Vene impeeriumi Balti provintsidest olid vähesed. 1917. aasta detsembris koostatud memorandumis, mis käsitles sõja eesmärke ja rahu tingimusi, rõhutati iseseisva Poola riigi loomise vajadust. Kuid seejuures leiti, et tema piiride kindlaksmääramisel tuleks lähtuda õiglastest rahvuslikest ja majanduslikest kaalutlustest ning et Poola peaks saama väljapääsu merele.¹²⁰

8. jaanuaril 1918 esitas president Wilson kongressile oma 14. punkti, kus ei räägitud küll otseselt rahvaste enesemääramisest, aga kus sisaldus lause:

...for every peace-loving nation which, like our own, wishes to live its own life, determine its own institution.¹²¹

¹¹⁸ https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1919/nov/17/govebnment-policy#S5CV0121P0_19191117_HOC_396

¹¹⁹ Memorandum by the Secretary of State (not dated). – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 11–12.

¹²⁰ The inquiry. – Memorandum Submitted 22.12.1917 (The Present Situation: The War Aims and Peace Terms). – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 51.

¹²¹ Vt http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

Mitmed ajaloolased on näinud selles Wilsoni soovi säilitada suured impeeriumid, et ära hoida natsionalismist tulenevad rahvustevahelised konfliktid, mis võivad tulevikus uue globaalse katastroofi tekitada.¹²² Bolševikud kasutasid 14. punkti propagandistlikel eesmärkidel. See avaldati ajakirjanduses, seda levitati nii lendlehtedena kui ka brošüüridena. Ligi miljon eksemplari aga trükiti levitamiseks nii sõjavangidest sõdurite kui ka Idarindel Venemaa vastu sõdivate sõdurite seas.¹²³

1918. aasta märtsis *Inquiry* koostatud ja *State Department*'ile saadetud raportis märgiti, et see, mis puudutab territoriaalset reguleerimist, siis võimalik arutelu nende tulevase staatuse osas võiks puudutada 14 territooriumi, sealhulgas ka Balti mere ruum (*Baltic basin*).¹²⁴ Venemaa osade, Balti provintside osas tuli selgitada ja arvestada nii sakslastest aristokraatide kui ka kohaliku elanikkonna taotlusi, Saksamaa kolonisatsiooni ning ka Venemaa lääneosa vajadust väljapääsuks merele. Leedu puhul tuli arvesse võtta tema ajaloolisi suhteid Poola ja Venemaaga, Kuramaa ja Liivimaa lätlaste sugulust leedulastega, leedulastega asustatud alade piire, Saksamaa majanduslikke huve Leedus, võimalikku autonoomiat, anneksiooni ning liitu teiste Balti provintsidega või siis liitu Poolaga.¹²⁵

Ka USA diplomaatide seas leidis neid, kes juhtisid juba 1918. aasta novembri algul *State Department*'i tähelepanu sellele, et Saksa okupatsiooniar mee lahkumise korral Balti provintsidest, Poolast ja Ukrainast täidavad tekkinud tühimiku bolševikud.¹²⁶ Kui Balfour soovitas 1918. aasta oktoobri lõpul USA-l rahvaste enesemääramise õigusele viidates anda Inglismaa eeskujul *de facto* tunnustus Eesti ja Läti Rahvusnõukogule, siis välisminister Lansingu vastus sellele oli: USA on deklareerinud sõprust ja lojaalsust Venemaa suhtes ning tuleb oodata, kuni rahukonverents langetab selles suhtes otsuse.¹²⁷

20. novembril 1918 esitas USA poolt seni tunnustatud Venemaa Ajutise Valitsuse saadik Boriss Bahmetev välisminister Lansingule memorandumi Venemaa seisukohtadest seoses peatselt algava rahukonverentsiga. Bahmetev rõhutas, et seejuures tuleb aluseks võtta teatud üldised seisukohad, mis lähtuvad õiglusest ja õigusest. Neist peamine oli, et mistahes küsimusi, mis puudutavad vahetult Venemaad,

¹²² Vt Листиков С. В. Американская дипломатия и проблема территориальной целостности России (1918–1920). – Rmt: Европейские сравнительно-исторические исследования. Выпуск 5. Парижская мирная конференция, 1919–1920: взгляд из XXI века. Москва, 2017, 77–78.

¹²³ Фоменко А. В. Прибалтийский вопрос в отношениях США с Советской Россией 1918–1940. От появления независимых прибалтийских режимов до их выключения в состав СССР. URSS, Москва, 2009, 32.

¹²⁴ Report on the inquiry: Its scope and method 20.3.1918. – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 56. Samas, 65.

¹²⁶ Memorandum by Bullit to Lansing 2.11.1918. <https://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=WILS-print-01-51-02-0563>; The Special Representative (House) to the Secretary of State 16.11.2018. – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 197.

¹²⁷ Lansing to Barclay 27.11.1918. TNA FO 371/3308, No. 205324; Thompson, J. M. Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace. Princeton University Press, 1966, 56.

ei saa lahendada ilma Venemaa teadmise ja nõusolekuta.¹²⁸ Veel enne seda, oktoobris 1918, kirjutas Bahmetev, et ta kaldub arvama, et USA valitsusel puudub Venemaa territoriaalse terviklikkuse küsimuses kindel seisukoht – selles osas, mis puudutab Venemaa Balti provintse, Leedut ja Valgevenet.¹²⁹ USA valitsus ei rahastanud ametlikult nn Vene valgete liikumist. Kuid samas, lootes Koltšaki võidule, ei takistatud saadik Bahmetevit teha seda Venemaa saatkonna arvet kasutades, kontrollides seejuures küll kulusid. On väidetud, et Bahmetev kulutas valgete liikumise rahastamiseks 50 miljonit dollarit.¹³⁰

Ka mitmed teised Vene valgeid esindavad poliitilised koondised USA-s deklareerisid, et küsimusi, mis puudutavad Venemaad, ei saa lahendada Venemaata. Sellised seisukohad tekitasid USA juhtkonnas küsimusi. President Wilson teatas 20. novembril 1918 seoses USA-s Venemaad esindavate isikute nõudmisega lubada Venemaa esindajad rahukonverentsile Lansingule, et arvestades Venemaa ajutist lagunemist viieks osaks – Soome, Balti provintsid, Euroopa Venemaa, Siber ja Ukraina –, on tal küsimus, kas rahuläbirääkimistel peaks osalema Venemaa tervikuna või siis lubada sinna mingi Venemaa osa, st tunnustada Omski valitsust ning võtta vastu tema esindajad.¹³¹ Lansingu seisukoht oli, et USA peaks lähtuma ikkagi Venemaa territoriaalse terviklikkuse säilitamisest, et ainult Ülevenemaalise Asutava Kogu või siis mõne Venemaa demokraatlikel alustel valitud valitsuse delegaadid saaksid rahulepingu allakirjutajad olla.¹³² Lansingu arvates pidid ameeriklased vene rahvast aitama sellise ideaalse korra sisseseadmisel, mis võimaldaks neil saada oma saatuse peremeheks.¹³³ Erandiks said olla Soome ja Poola. Kuid ka Soome osas valitsesid teatud kõhklused ja tingimused, enne kui USA teatas 7. mail 1918, et tunnustab Soome iseseisvust ning valitsust kui *de facto* Soome valitsust. Veel mõned kuud enne seda, 15. veebruaril vastas Lansing Stockholmist saabunud telegrammile, kus paluti selgitada, millisele seisukohale asuvad liitlased Soome tunnustamise küsimuses, et ta ei ole suuteline sellele küsimusele vastama, kuna küsimust alles arutatakse.¹³⁴ Kui Briti eskaader oli detsembri algul Baltikumi rannikule saabunud, teatas Briti Washingtoni saadik Londonisse, et USA valitsus on seetõttu rahulolematust väljendanud.¹³⁵ Samas aga ei vältinud Wilson ja Lansing kontakti bolševikega, et

¹²⁸ Bakhmeteff to the Secretary of State 20.11.1918. – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 267–268.

¹²⁹ Vt Листиков С. В. Американская дипломатия и проблема территориальной целостности России (1918–1920), 79–80.

¹³⁰ Быстрова Н. Е. «Русский вопрос» в 1917 – начале 1920 г., 228.

¹³¹ Wilson to the Secretary of State 20.11.1918. – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 268–269.

¹³² Secretary of State to Wilson 26.11.1918. – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. Vol. I. Washington D.C., 1919, 271.

¹³³ Lansing to Wilson 21.11.1918. Proposed statement regarding Russian situation. <https://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=WILS-print-01-53-02-0179>

¹³⁴ Telegram by Morris to Acting Secretary of State 15.2.1919; Lansing to Acting Secretary of State 22.2.1919; Lansing to Acting Secretary of State 7.5.1918. – Rmt: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. Vol. II. Washington D.C., 1919, 210–211, 216.

¹³⁵ Remark by Foreign Office (USA opinion, Barclay 2.12.1918). TNA FO 371/3308, No. 60968.

selgitada, millised võiksid olla nende rahutingimused. Selle teadasaamiseks saadeti 1919. aasta veebruaris Venemaale salajane missioon: Pariisi rahukonverentsi USA delegatsiooni liige William C. Bullitt, ajakirjanik Lincoln Steffens ja üks luureohvitser. Bullitt kohtus Litvinovi, Lenini ja Tšitšeriniga. 14. märtsil sai ta Nõukogude Venemaa rahuettepanekud: liitlased peavad lõpetama vaenutegevuse endise Vene impeeriumi aladel ja nõustuma rahukonverentsi korraldamisega neutraalsel maal. Nõukogude pool tegi ettepaneku, et konverentsi päevakorda lülitataks järgmised küsimused: küsimus sellest, et Venemaa territooriumil tegutsevad *de facto* valitsused saavad lubaduse säilitada oma valduses see territoorium, mis oli nende valduses enne vaherahu kehtimahakkamist; küsimus liitlaste blokaadi lõpetamisest ja liitlaste vägede väljaviimisest ning vaenutsevate vene grupeeringute desarmeerimisest. Anti ka lubadus, et bolševistlik valitsus austab Venemaa rahalisi kohustusi liitlaste ees.¹³⁶

Kui Balfour nõudis rahukonverentsil, et liitlased annaksid Eesti Ajutisele Valitsusele *de facto* tunnustuse, põhjendades seda sellega, et Inglismaa oli seda juba teinud ja et Eesti oli juba neli kuud bolševikega võitlust pidanud ning et see oleks eestlastele teatud julgustus, siis USA esindajad olid sellele vastu. Sellest tulenevalt seadis Balfour oma ettepanekule peatselt reservatsiooni: ta võib ettepaneku tagasi võtta, kui USA on selle vastu, ta oleks rohkem huvitatud eestlastele teatud materiaalse abi saamisest. Prantsuse välisminister Pichon selgitas siin, et Prantsuse valitsus polnud veel Eesti valitsust tunnustanud, aga on mitteametlikus läbikäimises Eesti esindajatega ja seda sellisel moel, nagu oleks ta juba *de facto* tunnustuse andnud. Lansing teatas nüüd, et küsimus on ühest väga tähtsast poliitilisest printsiibist, et varem Venemaale kuulunud territooriumil tegutsevale valitsusele *de facto* tunnustuse andmine on tegevus, millest USA on hoolikalt hoidunud, välja arvatud Soome ja Poola juhtum.¹³⁷ Kui Balfour deklareeris rahukonverentsil, et sakslased on tegutsenud Baltikumis oma poliitilisi eesmärke silmas pidades ja on kõikjal seganud liitlaste poliitikat tõugata kohalikke rahvaid end ise organiseerima, siis Lansing ei toetanud ka seda seisukohta. Ta teatas, et Goltz on toimetanud ausameelselt ja piirdunud sõjaliste küsimuste lahendamisega, et pole alust arvata, et Saksamaa võiks halvasti käituda.¹³⁸

Tähelepanuväärne on ka USA täievolilise esindaja Pariisi rahukonverentsil brigaadikindral Tasker Howard Blissi tõdemus ühes erakirjas: „The submerged nations,“ kirjutas ta „are coming to the surface and as soon as they appear they fly at somebody’s throat. They are like mosquito’s, vicious from the moment of their birth...“¹³⁹ See, et USA puhul on tegemist riigiga, kes on vastu Balti riikide

¹³⁶ Vt Full text of „The Bullitt mission to Russia: testimony before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, of William C. Bullitt“. <https://archive.org/details/cu31924014635555/page/n4>; Heim, K. A. The United States Bullitt Mission to Russia: 1919. – Towson University Journal of International Affairs, 1988, XXII, 2, 61–68; <https://archive.org/details/cu31924014635555/page/n4>

¹³⁷ Secretary’s note of Meeting of Foreign Ministers, held in M. Pichon’s Room at the Quai d’Orsay 9.5.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 410.

¹³⁸ Samas.

¹³⁹ Graebner, N. A., Bennett, E. M. The Versailles Treaty and Its Legacy. The Failure of the Wilsonian Vision. Cambridge University Press, 2014, 50.

iseseisvuse tunnustamisele ja toetab Vene valgeid, oli Eesti, Läti ning Leedu delegatsioonile teada. Läti delegatsiooni katse kohtuda president Wilsoniga lõppes tagajärjetult. Presidendilt saadi vastus, et tal puudub selleks aeg.¹⁴⁰ Kuid samas leidis USA poliitikuid, kes leidsid, et Eesti, Läti ja Leedu delegatsiooni iseseisvuse nõuet tuleks toetada. Nii näiteks teatas USA delegaat Balti komisjonis Samuel E. Morison, kellel olid Eesti, Läti ja ka Leedu delegatsiooniga head suhted kujunenud, et liitlaste seisukoht Vene-küsimuses on talle täiesti vastuvõetamatu ja et liitlased tahavad kasutada Balti riike võitluses bolševike vastu ning kui bolševikud on võidetud, siis loovutavad nad Balti riigid Venemaale. 15. juunil teatas Morison, et ta taandab end rahukonverentsi tööst.¹⁴¹

Ka mitme USA mõjuka poliitiku suust kõlas Eesti ja Soome puhul soov, et nende sõjalised üksused võiksid Petrogradi peale marssida. Kui Pariisi rahukonverentsil arutati 23. mail 1919 küsimusi, kas liitlased peaksid Eestit relvastuse ja rahaga toetama ja kuidas tuleks reageerida Riia okupeerimisele sakslaste poolt ja kuidas tuleks käsitleda Saksamaa toetust parunitele Lätis ning Leedus ja kas liitlased ning nendega liitunud jõud peaksid otseselt või kaudselt Petrogradi ründamist toetama, kõlas Herbert Hooveri suust järgmine arvam avaldus:

Juhul kui lubatakse, teeb ta ettepaneku, mis väljub veidi tema kompetentsist. Ta mõtleb, et olukorra lahendamise võti on Eesti käes. Need inimesed seal on näidanud organiseerumisvõimet ja loonud toimiva valitsuse. Kui neid aidata, siis võiksid nad samm-sammult lahendada Saksa-küsimuse Balti provintssides... Sakslased ei soovi liitlastele alluda. Seepärast näib olevat parim lahendus toetada neid igal moel ja võimaldada nende võimu kandumist läände, sest nii on liitlastel võimalik peatselt saada hakkama ilma Saksa okupatsioonita. Küsimuse juures, kas tuleks õhutada eestlasi Petrogradi peale marssima, tuleb arvestada kõike eeltoodut.¹⁴²

Hooveri arvates pidi eestlaste aktsioon bolševike vastu toimuma koos Vene valgetega, mis omakorda pidi päästma kaosest ka lätlased ja leedulased. Samas jääb aga ebaselgeks president Wilsoni suhtumine. Leidub dokument, kus väidetakse, et Wilson oli teravalt tõrjunud mõtte soomlaste sekkumisest Venemaa siseasjadesse.¹⁴³ Kuid nii Inglismaa kui ka Prantsusmaa suhtumine Petrogradi ründamisse oli, et selles küsimuses tuleb oodata Entente'i riikide otsust. Sellise otsuse langetamine oli otseselt seotud Vene valgete sõjalise eduga. Teiselt poolt kartsid liitlased, et eestlaste ja soomlaste rünnak Petrogradile võib tekitada mõlemal maal suuri sisepoliitilisi pingeid. Samas leidis mõlemal maal ringkondi, kes soovisid, et eestlased ja soomlased ei viivitaks selles küsimuses.¹⁴⁴

Seisukoht, et Baltimaade iseseisvust ei saa ilma Venemaa nõusolekuta tunnustada, ei takistanud aga USA ärimeeste katseid segast olukorda ära kasutades hõivata endale soodsad majanduslikud positsioonid Baltikumis. 1. augustil 1919 juhtis Rootsi ajaleht

¹⁴⁰ Piibu telegramm 5.7.; 6.9.1919; Poska telegramm 24.6.1919. ERA 957-11-101, 69, 99, 236; Latvija Parīzes miera konferencē 1919. gadā, 44.

¹⁴¹ Vt Latvija Parīzes miera konferencē 1919. gadā, 55; **Poska, J.** Päärvaamat Pariisis rahukonverentsilt, 14–15; **Haslam, J.** The Vises of Integrity: E.H. Carr, 1892–1982. Verso, London, 2000, 30; <https://photos.state.gov/libraries/estonia/.../Searching-for-Morrison.pdf>

¹⁴² Secretary's note of Meeting of Foreign Ministers, held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay 23.5.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 446.

¹⁴³ Holsti ulkoministeriölle 28.4.1919. KA Holsti, 17.

¹⁴⁴ Holsti ulkoministeriölle 22.5.; 24.5.; 27.5.1919. KA Holsti, 18.

Svensk Handelstidning murelikult tähelepanu sellele, et USA ärimedhed olid külastanud Leedut, kus võib tekkida USA majanduslik mõju, juhul kui avatakse *American-Lithuanian Bank*. Artikli autor tõdes seejuures, et Balti provintsid võiksid olla turuks Rootsi tööstussaadustele.¹⁴⁵

PRANTSUSMAA

Prantsusmaa seisukoht 1918. aasta detsembri algul, ajal, mil Briti eskaader oli jõudnud Liibavisse, oli Balti provintside abistamise küsimuses kõhklev ja tõrges. Londonile teatati, et puudub vahend, mille abil saaks vältida, et Balti provintsidesse saadetavad relvad ei satu sakslaste või bolševike kätte, samuti pole selge, kas ajutised valitsused on võimelised neid relvi kasutama. Pariisis leiti, et Londonist saabunud teade sellest, mis puudutab laevastiku demonstratsiooni, on ebamäärane. Tõdeti, et laevastiku saabumisega Baltikumi võivad kaasneda bolševike repressioonid Venemaal asuvate liitlaste kodanike vastu ja laevastiku demonstratsioon võib muutuda sõjaks, samuti tuleb arvestada saabuvast aastaajast tulenevaid keerulisi ilmastikuolusid. Pariisist esitati küsimus, kas abiandmine ühele või mitmele Balti valitsusele tähendab ka nende ühemõttelist tunnustamist ja seda, et provintsid rebitakse Venemaa küljest lahti. Rõhutati, et kõik see on Prantsusmaa seisukohast, kelle huvid Venemaal on märkimisväärsed, väga oluline. Londonile lubati siiski, et Prantsusmaa võib uurida küsimust, millises vormis võiks toimuda Prantsusmaa osalemine kavandatavas laevastiku demonstratsioonis.¹⁴⁶ 1918. aasta detsembris kirjutas *Quai d'Orsay* häälekandjaks peetav *Le Temps*, et Venemaad kui sõjas Prantsusmaa liitlast ei saa maha jätta, ja kui seda tehakse, viib see Venemaa varem või hiljem Saksamaa mõju alla. Ajalehe järgi eksisid need, kes väitsid, et bolševikele tuleb jätta vabad käed ja bolševismi leviku tõkestamiseks tuleb Venemaa ümber sanitaarkordon luua.¹⁴⁷

Prantsusmaa keeldus läbirääkimistest bolševikega. Prantsuse poliitikas kujunes pärast relvarahu Saksamaaga välja kolm vastandlikku liini. Esiteks: puhverriikide vööndi loomine Ida-Euroopas eriti Poolast, Rumeeniast ja Tšehhoslovakkia, kes suudaksid Prantsusmaa toetusel osutada vastupanu nii Venemaale kui ka Saksamaale. Teiseks: tugeva Venemaa restaureerimine, kuhu kuuluksid endised äärealad, välja arvatud Bessaraabia ja Poola. Kolmanda alternatiivina kaalus Prantsusmaa 1918. aasta lõpul ja 1919. aasta algul Venemaast eraldatud äärealadest koosneva sanitaarkordoni loomist. See pidi loomulikult Prantsusmaa domineerimisele alluma. Usuti, et *cordon sanitaire*'i loomine võiks vastata Prantsusmaa poliitilistele ja majanduslikele huvidele.¹⁴⁸ Samas polnud Ida-Baltikum 1919. aastal Prantsusmaa Venemaa-vastases interventsioonipoliitikas esikohal.

¹⁴⁵ Letter by Patric Ramsay to Earl Curzon of Kedleston (Report concerning American influence and interest in Lithuania) 1.8.1919. TNA FO 371/3609, No. 114709.

¹⁴⁶ Telegram by Grahame (Paris) 4.12.1918. TNA FO 371/3345, No. 200127.

¹⁴⁷ Telegram from Lord Derby to Balfour 12.12.1918. TNA FO 371/3345, No. 205411.

¹⁴⁸ Vt **Thompson, J. M.** Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace, 57; vt ka **Gueslin, J.** La France face aux indépendances baltes de Brest Litovsk à la Conférence de la Paix (1918–1919). – Relations Internationales, 1998, 93.

Prantsusmaal teati Vene impeeriumi Balti provintsidest vähe, samuti ka Soomest. Tulevane Eesti diplomaat Pusta märkis oma mälestustes teatud irooniaga, et prantslased ise tunnistasid, et geograafia pole nende jaoks prioriteetne teadus.¹⁴⁹ Tähelepanuväärseks võib pidada umbes 20-minutilist kohtumist Prantsusmaa peaja sõjaministri Georges Clemenceaugaga 16. märtsil 1919. Tõsi, sellel kohtumisel osalesid ka Ukraina, Gruusia, Aserbaidžani ja Põhja-Kaukaasia mittetunnustatud valitsuste esindajad. Eesti delegatsiooni juht Poska tõdes päevaraamatus, et „vana rebane püüdis kogu aeg mitte vastata“. Sõnum, mis sellel kohtumisel kõlas, oli, et üksikute rahvaste küsimust ei saa lahendada lahus Vene-küsimusest ja Prantsusmaa valitsuse nimel ei saa ta öelda midagi Balti riikide iseseisvuse kohta, ehkki ta ise pooldab iseseisvuse tunnustamist.¹⁵⁰ Prantsusmaa seisukoht oli, et Baltimaad võiksid kuuluda loodava Venemaa Föderatsiooni koosseisu ja nende iseseisvuse küsimust ei saa ilma Venemaata lahendada. Ei saa jätta märkimata ka seda, et Prantsusmaa ei pooldanud Balti provintside Venemaast eraldumist ka seepärast, et ta oli olnud üks Tsaari-Venemaa võlausaldajatest.¹⁵¹ Ka välisminister Pichon teatas 1919. aasta juunis parlamendi alamkojas kõneldes, et Entente soovib näha föderatiivset Venemaad, mis moodustatakse võrdväärsete partnerite kokkuleppe teel.¹⁵² Kui Soome esindaja esitas juulis 1919 Pariisis küsimuse, kuidas suhtub Prantsusmaa Eesti iseseisvuse tunnustamisse, sai ta järgmise vastuse:

Prantsusmaa selgitab, et 26. mail Koltšakile saadetud kiri seob Kõrgemat Nõukogu kõikides Venemaad puudutavates küsimustes. Eesti, kellel arvatakse olevat halvad nõuandjad Pariisis, ei saa kunagi enam kui autonoomia.¹⁵³

Meenutame, et 26. mail 1919 saatsid Inglismaa, Prantsusmaa, USA, Itaalia ja Jaapan Koltšakile noodi, milles väljendati valmisolekut reguleerida Balti riikide ning Venemaa vahelise kokkuleppe teel või siis Rahvasteliidu vahendusel. Nimetatud riigid teatasid, et nõustuvad Koltšaki seisukohaga, et Balti riigid jäävad autonoomse Venemaa koosseisu.

8. oktoobril esitasid Eesti, Läti, Leedu, Aserbaidžani, Põhja-Kaukaasia, Gruusia, Kubanimaa ja Ukraina esindajad Clemenceaule memorandum, milles juhiti tähelepanu vajadusele tunnustada nimetatud vabariikide iseseisvust *de jure*, seejuures ära ootamata, kuidas Vene kriis laheneb, hakates seejärel viivitamatult lahendama iseseisvuse tunnustamisest tulenevaid territoriaalseid, majanduslikke, rahanduslikke jne küsimusi.¹⁵⁴

1919. aasta veebruaris pöördusid Leedu peaminister Mykolas Sleževičius ja välisminister Voldemaras Prantsuse valitsuse poole palvega saata Leetu sõjaväeinstruktorid. 27. veebruaril kirjutas Clemenceau alla otsusele moodustada Leedus Prantsusmaa sõjaline missioon. 9. märtsil 1919 saabuski Prantsusmaa sõjaline missioon Kaunasesse. Sama aasta

¹⁴⁹ Pusta, K. R. Saadiku päevik, 24.

¹⁵⁰ Samas, 43–44; Poska, J. Päevaraamat Pariisis rahukonverentsilt, 43–44.

¹⁵¹ K. R. Pusta 1922. aasta ülevaade (Eesti tunnustamine *de jure*) 9.1.1922. – Rmt: Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Hoover Institution Archives (HIA), Stanford California, Pusta, 4.

¹⁵² Piibu telegramm Pariisist 5.5.; 26.6.1919. ERA 957-11-101, 25–26, 56.

¹⁵³ Pro memoria /August 1919. KA Holsti, 28.

¹⁵⁴ Copy of the Collective note presented on October 8, 1919 to the President of the Supreme Allied Council at the Peace Conference by the representative of independent republic. TNA FO 371/3609, No. 142833.

mais saatis Prantsusmaa salajase seitsmeliikmelise sõjalise missiooni ka Eestisse ja Lätti.¹⁵⁵ Leedu puhul oli missiooni eesmärk lähendada Leedut Poolale: saavutada nende ühine tegevus Nõukogude Venemaa vastu ja kaasa aidata Poola-Leedu föderatsiooni tekkimisele. Eestis ja Soomes tegutsevad missioonid pidid selgitama, millised võimalused on Eesti ning Soome kaudu Petrogradi peale marssida.¹⁵⁶

Quai d'Orsay teatas detsembris 1919 ka, et Entente ei kiida heaks Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelisi rahuläbirääkimisi, mis lõpevad Nõukogude Venemaa tunnustamisega. Kõlas ka ähvardus, et Entente rakendab rahulepingu sõlmimise korral Eesti suhtes „teatud abinõusid“ ja Prantsuse valitsus reserveerib endale õiguse otsustada edasiste vahekordade üle Eestiga.¹⁵⁷

POOLA

Märgime siinkohal, et Poola seisukohtadest rääkides on vaatluse objektiks see osa Poola territoriaalsetest ambitsioonidest, mis puudutasid Leedut ja ka Lätti. Instruksioonis, mis anti Pariisi sõitvale Poola delegatsioonile, rõhutati, et bolševism ohustab eeskätt Leedu ja Venemaa äärealasid. Selles räägiti, et Leedu iseseisvus oli sündinud tänu Saksamaa toetusele:

Kuni viimase momendini on Saksamaa toetanud tema enda loodud institutsiooni *Taryba*, mille sisemisest tühjusest on ta suurepäraselt teadlik, kuid mille laialiajamine jäetakse teistele, selleks et viha Leedu iseseisvusele kallaletungi pärast langeks teistele.

Alapeatükis „Poola riigi piirid“ öeldi välja, et kolonisatsiooni, religiooni, ühist ajaloolist minevikku ja poola kultuuri mõju arvestades peaks Leedu saama ühendatud Poolaga. Lätlaste kohta tõdeti, et etnograafiliselt on tegemist leedulaste sugulasrahvaga. Rõhutati, et kui võetakse vastu otsus, et Poola saab annekteerida Leedu ja Lätti, siis on Poola valmis garanteerima leedulastele ning lätlastele täieliku autonoomia. Seejuures räägiti ka alternatiivist: juhul kui Leedust ei saa Poola riigi osa või ta ühineb mingi teise riigiga, siis saab tema territooriumiks olla ainult leedulastega asustatud ala, mitte Wilna ja Minski piirkond. Seejuures rõhutati, et Ida-Preisimaal asuv Memeli sadam ja Lätis asuv Liibavi peaksid kuuluma Leedu koosseisu.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Le President du Conseil Ministre de la Guerre à M. le Délégué du Gouvernement provisoire d'Esthonie en France 13.3.1919; Piibu telegramm Pariisist 16.5.1919. ERA 957-11-101, 1–2; Prantsusmaa sõjaliste missioonide kohta vt ka **Schramm, T.** Francuskie misje wojskowe w Państwach Europy Środkowej 1918–1938. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, 1987, 203–217.

¹⁵⁶ **Bukaitė, V.** Prantsusmaa sõjalise missiooni (1919–1920) suhtumine Leedu riiklusse. – Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat, 2016, 2, 45–46; Piibu telegramm Pariisist 25.4.; 17.5.1919. ERA 957-11-101, 24, 34; Piibu telegramm Pariisist 16.5.1919. ERA 957-11-101, 1–2. Selles küsimuses polnud liitlased üksmeelsed. Itaalia ja USA diplomaadid soovitasid Eestil Petrogradi operatsiooniga end mitte siduda, Inglismaal aga leidis neid, kes käskisid liitlaste korraldust oodata. Vt Poska telegramm Pariisist 11.6.1919. ERA 957-11-101, 216.

¹⁵⁷ Pusta telegramm (detsember 1919). ERA 957-11-101, 2017.

¹⁵⁸ Instruction from the Interim Chief of State in connection with the preparations for the departure of Warsaw delegation [After 27 November 1918]. – Rmt: Polish Documents on Foreign Policy, 11 November 1918 – 28 June 1919, 35–39.

17. detsembril 1918 toimunud pressikonverentsil teatas välisminister Leon Wasilewski, et Venemaa piirid tuleb nihutada itta ja nii kaugele kui see on võimalik: Entente'i riikidele on vaja selgeks teha, et Venemaa põeb pikaajalist ja rasket haigust, mis hakkab demoraliseerima naabreid, seepärast tuleb taastada Poola riik minevikus eksisteerinud suuruses. Leedu kohta tõdes Wasilewski, et leedulastele tuleb jätta võimalus valida omariiklus, kuid neile tuleb teha selgeks ka see kasu, mida nad võivad Poola riigi koosseisus saada.¹⁵⁹ Rahukonverentsile saabunud Leedu poliitikud olid Poola poliitikute arvates Saksamaa agendid.¹⁶⁰ Riigipea (*Naczelnik Państwa*) Józef Piłsudski käsitus iseseisva riigi loomist taotlevast leedu rahvuslikust liikumisest oli põlastav. Leedu rahvuslik liikumine koosnes tema arvates ühelt poolt endistest mustasajalastest, kes olid muutunud bolševikeks, teiselt poolt aga fanaatilistest pappidest, kes olid tsarismi tingimustes olnud vabaduse vihaseimad vaenlased.¹⁶¹ Poola delegatsiooni juht Dmowski deklareeriski Pariisis, et iseseisev Leedu saaks olema Saksamaa marionett ja et leedulased kui rahvus pole veel omariikluseks valmis; Poola peab saama restaureeritud 1772. aasta piirides. Dmowski väitis, et kolme miljoni leedulase puhul võiks küsimuseks olla liitumine Poolaga: autonoomia Poola riigi koosseisus. Poola delegatsioon teatas siiski ka alternatiivi: Leedu iseseisvuse tunnustamine võiks toimuda ainult pärast seda, kui Leedu valitsus deklareerib, et loobub poolakatega asustatud Valgevene aladest ja Wilna piirkonnast.¹⁶² Poola ambitsioonid tänapäevase Valgevene ja Leedu territooriumide osadele saavad mõistetavaks, kui arvestada, et seal asus umbes 12 000 Poola maavaldajatele kuuluvat mõisat, nendest 8000 suurusega rohkem kui 100 ha.¹⁶³

Tähelepanuväärsed on kindlasti 1918. ja 1919. aastal Poola Rahvusnõukogu koosolekutel toimunud pikad diskussioonid Poola piiride küsimuses. Näiteks 2. märtsil 1919 Pariisis Poola Rahvusnõukogu koosolekul toimunud arutelu selle üle, kuidas viia Poola riigi piir võimalikult kaugele itta ja põhja. Samuti selle üle, kuidas tulevikus minimeerida Venemaa ja Saksamaa poliitilist ja sõjalist mõju ning kuidas

¹⁵⁹ Transcript of the Minister of the External Affairs's press conference about the foreign policy, December 17, 1918. – Rmt: Polish Documents on Foreign Policy, 11 November 1918 – 28 June 1919, 68–69.

¹⁶⁰ Pusta telegramm 25.9.1919. ERA 957-11-101, 136; vt ka Rumbold to Earl Curzon of Kedleston (Proposed constitution of Polish-Lithuanian joint Commission) 13.11.1919. TNA FO 371/3609, No. 154587.

¹⁶¹ Memorandum by Kenney (Conversation with Piłsudski) 26.1.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 109; vt ka **Lundgreen-Nielsen, K.** The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A Study of the Policies of the Great Powers and the Poles 1918–1919. Odense University Press, 1979, 55.

¹⁶² Niepodpisana notaka z wystąpienia delegata na konferencję pokojową podczas posiedzenia Najwyższej Rady Sojuszniczej (Premiere seance du 29 janvier 1919), after January 29, 1919. – Rmt: Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj, 173; Secretary's Notes of a Conversation held in M. Pichon's Room at the quai d'Orsay, Paris, January 29, 1919, at 11 a.m. – Rmt: British Documents on Foreign Affairs (BDFA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Peatoim K. Bourne, D. Cameron Watt. Part II. From the First to the Second World War. Series I. The Parish Peace Conference of 1919. Toim M. Dockrill. Vol. 2. Supreme Council Minutes, January–March 1919. University Publications of America, 1989, 46.

¹⁶³ Vt Zapis dyskusji na temat polskich granic wschodnich przeprowadzonej podczas posiedzenia KNP w Paryżu 2.3.1919. – Rmt: Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj, 386.

siduda Poola koosseisu lülitatavad mitte-poola rahvastikuga alad Poola riigiga: kas tsentraliseeritud riigi, föderatsiooni või siis riikide liidu abil? Koosolekul osalesid mõjukad Poola poliitikud ja diplomaadid, sõjaväelastest aga kindral Józef Haller. Kuivõrd oli tegemist aruteluga, siis seisukohad, mis siin kõlasid, olid vastuolulised. Kuid proovime esitada nendest kõige olulisemad. Arutelude käigus jõudis Dmowski, Poola delegatsiooni juht rahukonverentsil, järeldusele, et föderatsiooni ideest tuleb loobuda, kuna föderatsioonisisised vastuolud hakkavad Poola sisepoliitikat destabiliseerima. Dmowski arvates pidi Poolast saama tugeva keskvoimuga riik. Poola riigi tuumiku pidid aga moodustama alad, kus domineerisid poolakad. Leedu pidi autonoomse osana ikkagi Poola riigi koosseisu kuuluma. Vene impeeriumi äärealadel tekkinud riigid aga pidid alluma Poola domineerimisele. Dmowski arutles siinkohal järgmiselt: Vene riigist jääb alles Suur-Venemaa, kusjuures ülejäänud alad saavad olema erinevate suurriikide kontrolli all; võimalik, et üks suurriik haarab endale Kaukaasia, teine Krimmi, kolmas Balti provintsid; sellisel juhul peaks Poola tegema ettepaneku võtta oma kontrolli alla need alad, mis kunagi kuulusid Poola-Leedu uniooni koosseisu; see oleks väga oluline, kuivõrd see laiendaks Poola mõju ja võimu kogu territooriumile, mis kunagi kuulus Poola-Leedu uniooni koosseisu.¹⁶⁴

3. märtsil 1919 esitas Poola delegatsioon rahukonverentsile memorandumi Poola tulevase idapiiri osas. Selles räägiti, et Wilna elanikkond räägib poola keelt. Viidati ka sellele, et Kuramaa oli kunagi kuulunud Poola riigi koosseisu, nõuti Liibavist põhjas oleva territooriumi lülitamist Poola riigi koosseisu.¹⁶⁵ Jules Camboni komisjoni projekt 12. märtsist 1919 oli Poola soove arvestav, kuid tulenevalt Briti delegatsiooni ja Saksamaa vastuseisust see ei jõustunud. Aprillis 1919 koostatud memorandumis soovitas Camboni komisjon järgida etnograafilist piiri, st Curzoni liini.

Hiljem avaldatud mälestustes „Polityka polska i odbudowanie państwa“ kordas Dmowski oma seisukohti selles osas, miks pidanuks Poola Leedu koosseisu kuuluma. Ta tõdes, et Leedu-küsimuse lahendamine olnuks arukas nii Leedu kui ka Poola huvide seisukohast ja sobivaim lahendus Poolale, lähtudes püsiva rahu kehtestamise vajadusest „selles Euroopa osas“. Ka selles põhjendas Dmowski oma seisukohta Leedu iseseisvuse küsimuses ühise ajaloolise minevikuga, geograafilise lähedusega ja Leedu kuulumisega poola kultuuri areaali.¹⁶⁶ Kuid nüüd tagantjärele tõdes ta, et iseseisva leedu rahva eksisteerimine iseseisvas riigis ei sega ega ähvarda Poolat, kuid seda juhul, kui Poola vaenlased ei hakka Leedut Poola-vastase instrumendina kasutama.

Juba oktoobris 1918 oli Dmowski esitanud president Wilsonile memorandumi Poola tulevase territooriumi küsimuses. Selle koopia saadeti ka Prantsuse valitsusele. Memorandumis räägiti pikalt ajaloo: sellest, kuidas Preisimaa oli osalenud Poola jagamistes; kuidas Preisimaa on olnud Saksamaale lülilis suhetes Venemaaga; kuidas

¹⁶⁴ Zapis dyskusji na temat polskich granic wschodnich przeprowadzonej podczas posiedzenia KNP w Paryżu 2.3.1919. – Rmt: Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj, 373–399.

¹⁶⁵ Nota delegacji Polskiej na konferencji pokojowej o wschodnich granicach Polski przesłana przewodniczącemu komisji terytorjalnej d. 3. marca 1919 r. – Rmt: **Dmowski, R.** Politika polska i odbudowanie państwa. Częstochowa, 1937, 393–396.

¹⁶⁶ **Dmowski, R.** Politika polska i odbudowanie państwa, 204–206.

Preisimaa abil oli tagatud Saksamaa mõju Balti provintsidele Kura-, Liivi- ja Eestimaale, kus sakslaste vähemus domineeris sotsiaalses ning majanduslikus elus. Dmowski kirjutas, et Balti mere kallaste valdamine kuni Nemunase jõesuudmeni ja Saksa protektoraat Ida-Baltikumis tagab Saksamaale ülemvõimu Balti merel ning annab talle võimaluse kontrollida kaubavahetust nii Skandinaavia maade kui ka Venemaaga. Siinjuures rõhutas Dmowski, et Saksamaa juhtroll Kesk- ja Ida-Euroopas, kuhu kuulusid ka „Poola võimu all olnud hõimud“, oleks võrdväärne võimutsemisega kogu Euroopa kontinendil, kui teised iseseisvad rahvad on liiga nõrgad, et sellise kohutava võimu vastu tegutseda. Kui Eesti-, Liivi- ja Kuramaad käitleti memorandumis alapeatükis „Zabór pruski“, siis Leedut puudutavat käsitleti alapeatükis „Zabór Rosyjski“.¹⁶⁷ Memorandumis sisalduv tähendab seda, et Dmowski nägemuses polnud väikerahvaste iseseisvus võimalik ja Poola pidi saama võimaluse domineerimiseks.

Tsiteerime siinkohal aga sõna-sõnalt president Wilsoni repliiki rahukonverentsil Poola kohta, mis langes osaliselt kokku ka tema vaatega iseseisvuse tunnustamist taotlevatele Balti riikidele:

...tuleb aru saada, et liitlased on loomas uut ja armetut riiki, armetut mitte ainult seepärast, et ajalooliselt ei suutnud see end valitseda, aga ka seepärast, et ta sai tükeldatud...¹⁶⁸

Rahukonverentsi ajal toimusid *Taryba* esindajatega läbirääkimised Poola tulevaste piiride üle, ja seda nii Leedus, Varssavis kui ka Pariisis. Teiselt poolt aga toimusid salajased läbirääkimised ka Poola ja Nõukogude Venemaa vahel ning seda ka Baltiküsimuses. Selleks kasutasid pooled Punase Risti esindajaid.¹⁶⁹ Aprilli teisel poolel 1919 saabus Varssavisse kolmeliikmeline *Taryba* delegatsioon Leedu iseseisvuse aktile allkirja andnud Jurgis Šaulyse juhtimisel. 24. aprillil toimus kohtumine Poola välisministeeriumi esindajate ja Seimi välisasjade komitee esimehega. Leedulased esitasid siin palve, et Poola tunnustaks Leedu riiki ja Wilnat selle pealinnana. Poolakate koostatud memorandumist selgub, et vestlus kujunes üsna lühikeseks. Vastus oli, et etnograafiliselt ei ole tegemist linnaga, kus elavad leedulased, ja Poola Seimi resolutsioon ei luba Wilna tuleviku kohta debatti käivitada ning et küsimus on osa piiride kindlaksmääramise küsimusest. Vastuseks sellele kõlas Šaulyse suust väide, et ehkki Wilna ja selle ümbruskonna elanikkond ei räägi poola keelt, on nad etnograafiliselt leedu päritolu. Kõnelused lõppesid Šaulyse deklaratsiooniga, et Wilna „jest, było i będzie litewskie“.¹⁷⁰ Märgime siinkohal, et 4. aprillil oli Poola Seim

¹⁶⁷ Memoriał o terytorjum Państwa Polskiego. Złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r. – Rmt: **Dmowski, R.** *Politika polska i odbudowanie państwa*, 372–373; vt ka **Lundgreen-Nielsen, K.** *The Polish Problem at the Paris Peace Conference*, 38–39.

¹⁶⁸ Secretary's Notes of a Conversation held in M. Pichon's Room at the quai d'Orsay, Paris, March 19, 1919, at 3 p.m. BDF: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Peatoim K. Bourne, D. Cameron Watt. Part II. From the First to the Second World War. Series I. The Paris Peace Conference of 1919. Toim M. Dockrill. Vol. 3. Supreme Council Minutes, March–July 1919; British Empire Delegation Minutes, January–March 1919. University Publications of America, 1989, 43.

¹⁶⁹ Vt **Полномочия Ю.** Мархлевского на ведение переговоров с представителями польского правительства в Микашевичях 4.10.1919; Письмо Мархлевского о разговоре с Представителем Ю. Пилсудского поручиком М. Бирнбаумом 15.10.1919. – Rmt: Советско-польские отношения в 1918–1945 гг. Том I, 31, 36.

¹⁷⁰ Notaka wiceministra spraw zagranicznych dla ministra (do Paryża) j rozmowach z delegacją litewska 26.4.1919. – Rmt: *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj*, 702–703.

vastu võtnud resolutsiooni, milles esitati sõjaväejuhtkonnale nõue vabastada nii kiiresti kui võimalik Poola kirdeprovintsid koos nende pealinna Wilnaga bolševike kallaletungist ja ühendada need permanentselt Poola Vabariigiga.¹⁷¹

USA ja Prantsusmaa puhul leidis Poola soov annekteerida Leedu mõistmist, st et see oli nende arvates üks võimalikest lahendustest.¹⁷² Poola poliitikute ja diplomaatide seas leidis neid, kes leidsid, et tugeva antibolševistliku Poola tekkimine peaks vastama Inglismaa huvidele. Oldi veendunud, et Inglismaa vajab Balti mere rannikul asuvat tugevat Poola riiki ja seetõttu peaks heaks kiitma ka Poola-Leedu uniooni loomise, mis pidi saama suunatud nii bolševistliku Venemaa kui ka Saksamaa vastu.¹⁷³ Näiteks Poola Bukaresti saadik Aleksander Skrzyński ja Poola pea- ja välisminister Ignacy Paderewski, kes püüdsid augusti lõpul 1919 veenda Briti diplomaati Percy Wyndhamit vajaduses luua föderatsioon, kuhu kuuluksid Ukraina, Valgevene ning Leedu. Seejuures kõlas argument, et nendel maadel võib olla oma valitsus ja samas võivad nad Poolaga tihedalt seotud olla. Paderewski läks vestluses Briti diplomaadiga Poola territoriaalsete ambitsioonide osas veelgi kaugemale: tuleb luua konföderatsioon koos Leedu, Valgevene, Ukraina ja Balti riikidega, mis võiks kaasa tõmmata ka Ida-Preisimaa, ja et Poola arvates tuleb luua kaitsevall Venemaa ning Saksamaa vahele. Soome keeleteadlane Jooseppi J. Mikkola, kes külastas sama aasta novembris Soome välisministeeriumi ülesandel Varssavit, tõdes pärast kohtumist Paderewski ja Piłsudskiga, et kui jutt läks Leedule, siis selgus, et esimese puhul oli tegemist leppimatu natsionalistiga, teine aga teatas valmisolekust tunnustada Leedu iseseisvust etnograafilistes piirides, st ilma Wilna piirkonnata, ning pooldas meredevahelise liidu (*intermarium*) loomist Poola juhtimisel.¹⁷⁴ Londonis *Foreign Office*'is ei äratanud sellised ideed vaimustust. Tõdeti, et seesuguse föderatsiooni loomine viib kokkupõrkele Venemaaga ja et see ei suuda takistada Saksamaa ekspansiooni, et selline kava on lühinägelik, sest see viib kindlasti Venemaa ja Saksamaa liidu moodustamisele. Lõppjärelendus oli, et Paderewski kava on fantastiline.¹⁷⁵

Briti diplomaatide ja poliitikute seisukohad Poola võimalike piiride osas tekitasid poolakates rahulolematust. Kõlas pahameel liitlaste, Inglismaa peaministri Lloyd George'i ja üksikute *Foreign Office*'i ametnike aadressil: nad ei varjagi, et soovivad jätta Danzigist põhjas asuvad Balti sadamad oma kontrolli alla, et monopoolne seisund Venemaaga käiva kaubanduse kontrollimiseks endale saada. Näiteks Dmowski mälestused, kus autor räägib *Foreign Office*'i *Political Intelligence Department*'i

¹⁷¹ Vt Raport delegacji warszawskiej dla Naczelnika Państwa o przebiegu konferencji pokojowej 4.4.1919. – Rmt: Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj, 597–601; Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 4 kwietnia 1919 r. Archiwum Akt Nowych (AAN), Warszawa, Ambasada R.P. w Londynie 503/341.

¹⁷² Vt **Thompson, J. M.** *Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace*, 344.

¹⁷³ Notaka przedstawicielstwa rządu w Bernie dla MSZ a brytyjskiej polityce wobec Polski 14.1.1919. – Rmt: Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj, 61–62.

¹⁷⁴ Sir Wynham to Earl Curzon of Kedleston (Conversations of M. Skrzynski & Paderewski) 31.8.1919. TNA FO 371/3609, No. 125368; J. J. Mikkolan matkakertomus Suomen ulkoasiain ministerille 9.11.1919. KA Holsti, 28.

¹⁷⁵ Note by Namier 10.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 125368.

ametnikust, Poola-küsimuse eksperdist Lewis Namierist¹⁷⁶ ja avaldab seejuures pahameelt: et üks väike Galiitsia juut sai Poola-küsimuses nii olulist rolli mängida.¹⁷⁷

19. juunil Varssavist Londonisse sõitvale saadikule Eustachy Sapiehaale kaasa antud instruksioon sisaldas Inglismaa aadressil otseseid süüdistusi, et ta oli võtnud rahukonverentsil täiesti üheselt Poola-vaenuliku seisukoha ega soovinud omistada Poolale positsiooni ja rolli, mida Poola kindlalt nõuab. Inglismaad süüdistati ka selles, et ta püüdis otsida toetust nn väikerahvastelt: lätlastelt, leedulastelt, valgevenelastelt ja ukrainlastelt. Seejuures leiti, et nimetatud rahvad on erakordselt vähearenenud, ehkki rohkem arenenud kui mõned Aafrika või Aasia rahvad, mistõttu Inglismaa ei saa nende puhul kasutada samu meetodeid, mida ta kasutas Ugandas ja Beluštistanis. Imestunult küsiti, kas Inglismaal tõesti mõeldakse, et neil õnnestub asetada otseselt oma käsi Balti provintside ja Leedu peale või siis mõtlevad nad alustada Balti mere kallastelt Venemaa ülesehitamist.¹⁷⁸ Poola teatas ka, et Inglise sõjaliste nõuandjate saatmine Leedu üksuste juurde on mittesõbralik ilming.¹⁷⁹ Inglismaa polnud tõepoolest vaimustunud nn Suur-Poola riigi loomisest. Poolast läänes soovisid britid minimeerida Saksamaa territoriaalseid kaotusi Poolale, et hõlbustada leppimist Saksamaaga. Silmas pidades võimalikku kokkulepet Vene valgetega ja arvestades, et Venemaa võiks olla turg Briti kaupadele, ei kiitnud Inglismaa heaks ka Poola ekspansiooni idas.

24. augustil deklareeris Poola Londoni saadik Sapieha Leedu esindajale Londonis krahv Alfred Tyszkiewiczile, et Poola valitsus on nõus tunnustama Leedu riiki pealinnaga Wilnas, sealhulgas Grodno provintsi kuulumist Leedule kahel tingimusel: et Leedu valitsus loobub Balti föderatsiooni loomise ideest ja et Leedu valitsus ning ka Ukraina nõustuvad föderatsiooni põhimõttest lähtudes looma Poolaga poliitilised sidemed. Sapieha väitel pidi föderatsioon koosnema kolmest suveräänsest riigist ja kõnelused selle loomiseks pidid algama viivitamatult.¹⁸⁰

Taryba ei nõustunud Poola föderatsioonikavadega. Teatati, et rassilist sümpaatiat tuntakse pigem Leedu põhjanaabrite Läti ja Eesti vastu ning seda vaatamata konfessionaalsele erinevusele. Väideti, et leedulaste tulevik koos Poolaga saab tume olema ja et leedulased ei taha osaleda Poola plaanides, mille tagajärjed on juba ettenähtavad.¹⁸¹ Lisaks sellele süüdistas Voldemaras Poola valitsust veel selles, et see

¹⁷⁶ Vt **Hunczak, T.** Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia, 1919–1920. – Harvard Ukrainian Studies, 1977, 1, 2, 3–13.

¹⁷⁷ The letter from the Head of Polish Military Mission in Paris to the Chief of State about the policy of Entente towards Poland and the prospects of co-operation with the Czech, June 26, 1919. – Rmt: Polish Documents on Foreign Policy, 11 November 1918 – 28 June 1919, 483; **Dmowski, R.** *Politika polska i odbudowanie panstwa*, 11, 170–171.

¹⁷⁸ Instructions of the Ministry of Foreign Affairs to the envoy in London in connection with its departure for Great Britain, 19.6.1919. – Rmt: Polish Documents on Foreign Policy, 11 November 1918 – 28 June 1919, 438, 441.

¹⁷⁹ Rumbold to Earl Curzon of Kedleston (report of conversation with Paderewski) 29.10.1919. TNA FO 371/3609, No. 150001.

¹⁸⁰ Vt Memorandum by Foreign Office (Situation in Lithuania) 18.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 135796.

¹⁸¹ Tallents to Earl Curzon of Kedleston (Polish-Lithuanian question) 23.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 136978.

oli saatnud Kaunasesse 2 miljonit marka Poola-meelse propaganda rahastamiseks.¹⁸² Läti kohta kõlasid sealsamas ka väited, et mõte liidust Lätiga pole Leedus populaarne ja lätlaste puhul on tegemist poliitiliselt ebakindla elemendiga.¹⁸³

Poola delegatsiooni seisukohad Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse küsimuses olid Pariisis viibivatele Eesti ning Läti delegatsioonile teada. Eesti delegatsiooni juht Poska kirjutas pärast kohtumist Dmowskiga, et mõnedel poolakatel on suur söögiisu: tahetakse taastada Poola ajaloolised piirid ja lülitada Poola koosseisu Valgevene, Leedu, Läti ning ka osa Ukrainast.¹⁸⁴ 1919. aasta sügiseks polnud Poola seisukohad Eesti ja Läti iseseisvuse küsimuses oluliselt muutunud. 12. novembril deklareeris peaminister Paderewski Seimis, et Poola tunnustab küll Läti ja Eesti Ajutist Valitsust, kuid ei välista seejuures erinevaid võimalikke arenguid. Leedu puhul aga valitses Poolas endiselt seisukoht, et on ainult kaks võimalust: kas suur Leedu riik liidus Poolaga koos ühise riigipea ja armeega või siis Poolast sõltumatu puhtalt etnograafiline Leedu pealinnaga Kaunas.¹⁸⁵ Millised olid erinevad võimalikud arengud Eesti ja Läti puhul, selgub mitmetest dokumentidest. Sealhulgas ka Briti Varssavi saadiku Hoare Rumboldi *Foreign Office*'ile saadetud memorandumist. Selles märgiti, et Poola poliitikud soovivad näha riikide föderatsiooni Soomest Musta mereni, aga nad pole mitte väga kindlad, et Eesti on võimeline iseseisvust säilitama, kuna Venemaa peab saama väljapääsu Balti merele ja et see saab toimuda Eesti sadamate kaudu. Poola poliitikute seas leidis neid, kes arvasid, et ühe variandina võiks kõne alla tulla iseseisev Eesti liidus Soomega. Läti osas aga märgiti Rumboldi memorandumis, et poolakad taotlevad liitu Lätiga või siis tahavad takistamatult kasutada Liibavi sadamat.¹⁸⁶

RAHULEPING, DE FACTO JA DE JURE TUNNUSTUS

Versailles' rahuleping kirjutati alla 28. juunil 1919. Rahuleping lõpetas ametlikult esimese maailmasõja. Leping koosnes 440 peatükist ja ühest protokollist. Versailles' rahulepingu paragrahvid 428–440 kohustasid Saksamaad täielikult tunnistama rahulepingu sätteid ja lisakokkuleppeid, mis sõlmitakse liitlaste ning nendega ühinenud riikide poolt riikidega, kes võitlesid Saksamaa poolel. Rahulepingus

¹⁸² Tallents to Earl Curzon of Kedleston (Polish-Lithuanian question) 23.9.1919. TNA FO 371/3609, No. 136978.

¹⁸³ Vt Notes of Conversation with Voldemaras 5.2.1919; Notes of a Conversation with Delegates of Taryba Accredited to Great Britain 25.3.1919. TNA FO 371/4377, No. P.I.D. 96; No. P.I.D. 265.

¹⁸⁴ Vt **Poska, J.** Päevaraamat Pariisis rahukonverentsilt, 14.

¹⁸⁵ Speech of Prime Minister, Paderewski, which was delivered in the Polish Diet on November 12, 1919; Humboldt to Earl Curzon, November 13, 1919. BDF: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Peatoim K. Bourne, D. Cameron Watt. Part II. From the First to the Second World War. Series I. The Paris Peace Conference of 1919. Toim M. Dockrill. Vol. 9. The Peace Settlement and Poland, and Baltic States; British Policy toward Russia and the Future of Austria. University Publications of America, 1989, 48–49, 60.

¹⁸⁶ Rumbold to Earl Curzon 8.12.1919, memorandum by Savery (Poland and the Baltic States). BDF: Series I. Vol. 9, 69–70.

räägiti ka Balti riikidest: paragrahv 433 kohustas Saksamaad oma väed Balti provintsidest ja Leedust ära tooma, „niipea kui liitlased peavad seda vajalikuks, arvestades seejuures nende territooriumide sisemist olukorda“.¹⁸⁷

18. juunil, s.o enne rahulepingu allkirjutamist, nõudsid liitlased, et Saksa valitsus annaks nii kiiresti kui võimalik korralduse evakueerida kõik Saksa väed enne sõda Vene impeeriumi koosseisu kuulunud territooriumidelt, eriti aga Lätist. Midagi sellist polnud liitlased varem nõudnud. Kindral Goltz, kes kontrollis sellel hetkel strateegiliselt tähtsat Miitavi-Windavi-Miitavi-Liibavi-Riia raudteeliini, ei kiirustanud oma positsioonide loovutamiseks. Kuna vägede väljaviimine venis, siis langetasid liitlased 30. juulil järgmised otsused: Goltz tuleb kohe tagasi kutsuda; Saksa vägede evakueerimine Lätist peab algama viivitamatult ja peab toimume meritsi; Saksa üksused peavad 15. augustiks esitama evakuatsiooniplaani, mis tuleb teostada enne 30. augustit; Lätis ja Leedus asuvaid sõjamaterjale ei saa ilma kindral Gough' loata kaasa võtta; uute Saksa üksuste sisenemine Läti pole lubatud.¹⁸⁸ Saksa üksused vastasid sellistele otsustele meeleavalduste ja protestidega. 27. juulil kogunesid saksa sõdurite esindajad Miitavis ja esitasid 10 000 sõduri nimel Saksamaa esindajale Lätis palve, et Saksamaa teeks midagi neile lubatud Läti kodakondsuse saamiseks ning maa eraldamiseks. Vastuvõetud resolutsioonis teatasid saksa sõdurite esindajad:

Valasime verd Läti valitsuse heaks Kuramaad tagasi vallutades. Ilma meieta poleks olnud võimalik Läti Vabariigi, kultuuri ja maa heaolu alalhoidmine ning rahuarmastava elanikkonna säilimine. Me võitlesime ja valasime verd, usaldades Läti valitsust esindava Ulmanise pühalikke lubadusi, lootsime kindlalt, et minister ning Läti rahvas lunastavad oma panditud sõnad.¹⁸⁹

Läti Ajutine Valitsus keeldus sõdurite delegatsiooni vastu võtmast ja tõi lepingu mittetäitmise põhjenduseks järgmised väited: 20. detsembril 1918 allkirjastati ainult Saksa esindaja koostatud lepingu projekt, mitte aga leping; isegi kui selline leping oleks sõlmitud, siis rahulepingu 292. artiklit¹⁹⁰ silmas pidades tuleks see annuleerida, sest Saksamaa ütles selle artikliga nõustudes lahti kõikidest lepingutest, mis olid sõlmitud pärast 1914. aasta augustit Venemaa territooriumil tekkinud riikide või valitsustega. See polnud veel kõik. 16. aprillil Liibavis toimunud võimu ülevõtmisele ja Eesti Ajutise Valitsuse ning *Landeswehr*'i üksuste relvastatud konfliktile viidates tõdeti, et resolutsiooni autorite nõuded on alusetud ja amoraalsed. Tõdeti, et Läti valitsus pole kunagi suurmaaomanikke sellist lubadust andma volitanud ja kui nad on selliseid lubadusi andnud, siis tuleb seda pidada eraisikute poolt toimepandud kriminaalseks

¹⁸⁷ Treaty and protocol signed at Versailles June 28, 1919; protocol signed by Germany at Paris January 10, 1920. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf>; **Lossowski, P.** Traktat Wersalski a Europa Środkowo-Wschodnia. – Rmt: Od Wersalu do Poczdamu. Sytuacja międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945. Materiał sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 23–24 października 1995 r. Warszawa, 1996, 13.

¹⁸⁸ History of the Peace Conference of Paris. Vol. I. Temperley Oxford University Press, London, 1920. https://archive.org/stream/historyofpeaceco01tempuoft/historyofpeaceco01tempuoft_djvu.txt; Telegram to General Gough from Balfour 1.8.1919; Telegram from General Gough to Balfour 21.7.1919. TNA FO 371/3611, No. 111921.

¹⁸⁹ Grant Watson to Earl Curzon of Kedleston 4.8.1919. TNA FO 371/3611, No. 114858.

¹⁹⁰ Vt <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf>

pettuseks.¹⁹¹ 24. augustil aga toimus Miitavis uus meeleavaldus, kus nõuti, et Goltz keelduks Saksamaa valitsusele allumast. Liitlased nägid selles kõiges ohtu, et Baltikumist võib alguse saada Saksamaad ja Venemaad ühendav jõud. Seoses kujunenud olukorraga intensiivistusid Läti Ajutise Valitsuse palved, et liitlased saadaksid Lätile relvastust ja varustust. 27. septembril saabus Pariisist ultimaatum, et Lätis ja Leedus asuvad Saksa üksused peavad lahkuma Saksamaale ning kui seda ei juhtu, kehtestatakse Baltikumi blokaad. Selleks hetkeks olid Baltikumis asuvad Saksa üksused läinud „paberil“ Lääne-Venemaa armee koosseisu. Väeüksuse suuruseks on hinnatud umbes 50 000 inimest.¹⁹² 8. oktoobril alustasid sakslastest ja Vene valgetest koosnevad Lääne-Venemaa armee üksused Pavel Bermond-Avalovi juhtimisel pealetungi Riiale. 10. oktoobril alustasid aga liitlased Läti ranniku blokeerimist merelt, toetades sellega Bermondti vastu võitlevaid Läti Ajutise Valitsuse üksusi. Bermondti rünnak nurjus.

2. novembril 1919 jõudsid Leedu ja Saksamaa esindajad niikaugemale, et sõlmisid kokkuleppe, millega nähti ette neutraalsete tsoonide loomine, määrati kindlaks demarkatsioonijooned ning nähti ette sõjavangide vahetus ja segakomisjoni loomine.¹⁹³ Kuid selles ei määratud veel kindlaks tähtaega, millal peavad Saksa väed Leedust lahkuma. 21.–23. novembril alustasid Saksa üksused Lätist lahkumist, 13. detsembriks oli Saksamaa Balti-kampaania lõppenud.¹⁹⁴

1919. aasta märtsis esitas *Taryba* välisminister Voldemaras Pariisi rahukonverentsile Leedu nõudmised. Need sisaldasid ka nõuet annekteerida Memel. Voldemaras rõhutas, et Leedu ilma Memelita on nagu keha ilma peata. Memeliküsimus delegeeriti Pariisi rahukonverentsil vastavale komisjonile. Liitlased ei soostunud Memelimaad Leedule andma, ehkki rahuläbirääkimistel sellest räägiti. Põhjuseks oli kartus, et see kutsub sealse rahva hulgas esile suure pahameele. Versailles' rahulepingu 99. paragrahv sätestas, et Saksamaa loobub seni Ida-Preisimaa koosseisu kuulunud Memeli linnast ja piirkonnast.¹⁹⁵ Memelimaaterritoorium, 2450 km², oli suuruselt võrreldav Luksemburgiga. Nimetatud paragrahv eraldas küll Memeli Saksamaast, kuid ei määranud kindlaks piirkonna riiklikku korraldust. 26. septembril 1919 teatas *Deutsche Allgemeine Zeitung*, et Memelis on loodud komitee eesotsas linnapea Altenbergiga, kes kavatseb kokku kutsuda esinduskogu, et kuulutada linn iseseisvaks.¹⁹⁶ Memelis loodud *Deutscher-Litauischer Heimatbund* seadiski eesmärgiks linna iseseisvuse saavutamise Rahvasteliidu egiidi all, põhiseaduse ja sakslastest ning leedulastest koosneva rahvaesinduskogu

¹⁹¹ Grant Watson to Earl Curzon of Kedleston 4.8.1919; Telegram by Grant Watson 6.8.1919. TNA FO 371/3611, No. 114858; No. 112955.

¹⁹² Vt Report based on the information of the Balticum-lieutenant Wetz 15.5.1920. KA Holsti, 28.

¹⁹³ Vereinbarung zwischen den Vertretern der litauischen Regierung und den Vertretern der deutschen Behörden 2.11.1919. TNA FO 371/3609, No. 156362.

¹⁹⁴ Vereinbarung zwischen den Vertretern der litauischen Regierung und den Vertretern der deutschen Behörden 2.11.1919. TNA FO 371/3609, No. 156362; Telegram from Colonel Tallents 5.11.1919. – Rmt: BDFA. Part II. Series I. Vol. 9, 154; Sullivan, C. L. German freecorps in the Baltic, 1918–1919, 128–129. Varustuse kohta vt Telegram by Ramsay 11.8.1919. TNA FO 371/3611, No. 118322.

¹⁹⁵ Treaty and protocol signed at Versailles June 28, 1919; protocol signed by Germany at Paris January 10, 1920. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf>

¹⁹⁶ Vt ka Ward to Tallents 7.10.1919. TNA FO 371/3609, No. 142078.

loomise.¹⁹⁷ Memelis asusid Saksa väed ja nendega liitunud Vene valgetest koosnevad üksused. 9. jaanuaril 1920 Entente'i ja Saksamaa vahel sõlmitud lepinguga sätestati, et Memelimaal ning Danzigi linn antakse Rahvasteliidu kontrolli alla. Rahvahääletust selles küsimuses ei korraldatud. Memelimaal anti esialgu liitlasi esindava Prantsuse ülemkomissari hallata. 1920. aasta algul saabus aga Memelisse ülemkomissariks Prantsuse kindral Dominique Odry koos Prantsuse pataljoniaga.

11. aprillil 1919, Pariisi rahukonverentsi ajal, tunnustas Püha Tool Eestit *de facto*. Inglismaa teatas 26. septembril 1919, et ta tunnustab Eesti, Läti ja Leedu Ajutist Valitsust kui *de facto* valitsust.¹⁹⁸ Poola valitsus tunnustas Eestit *de facto* 6. oktoobril 1919, Leedut aga 4. juulil 1920. Prantsusmaa tunnustas Leedu iseseisvust *de facto* 11. mail 1920.¹⁹⁹

De jure tunnustus Eesti, Läti ja Leedu iseseisvusele saadi Entente'i riikidelt alles pärast seda, kui Eesti, Läti ning Leedu olid 1920. aastal sõlminud rahulepingud Nõukogude Venemaaga. 26. jaanuaril 1921 teatas Entente'i Ülemnõukogu (*Allied Supreme Council*), et tunnustab Eestit ja Lätit *de jure*. Soome tunnustas Eesti iseseisvust *de jure* 7. juulil 1920, Läti iseseisvust aga 1921. aasta jaanuaris. 10. oktoobril 1921 tunnustas Püha Tool Eestit *de jure*. 5. detsembril 1921 andis *de jure* tunnustuse Eestile Brasiilia. 1921. aasta septembris said Eesti ja Läti Rahvasteliidu liikmeks. Nii mõnelgi juhul seostati *de jure* tunnustamise küsimus tsaaririigi võlgadega. Nii teatas Hispaania välisminister Salvador Bermúdez de Castro O'Lawlor (II marqués de Lema) 25. märtsil 1921 antud *de jure* tunnustamise noodis, et Eesti peaks ka Hispaania nõudmisi arvestama, kui hakatakse tsaaririigi võlgade küsimust arutama. USA *de jure* tunnustus Eestile saabus 28. juulil 1922.²⁰⁰

Leedu puhul oli olukord teistsugune. Kevadel 1920 toimunud Leedu Asutava Kogu valimistel võeti ühelt kolmandikult valijatest valimisõigus ja Poola-Leedu konfliktist tulenevalt tunnustasid liitlased Leedut *de jure* alles detsembris 1921.

KOKKUVÕTTEKS

Pariisi rahukonverentsi käiku, sealhulgas Balti-küsimust mõjutasid oluliselt Venemaal peetava relvastatud võitluse tulemused. Balti delegatsioonide peamine eesmärk saada Entente'i riikidelt *de jure* tunnustus jäi Pariisis saavutamata. Rahukonverentsi algul puudusid Eestil, Lätil ja Leedul riigiks olemise eeldused:

¹⁹⁷ Ward to Principal Secretary of State for Foreign Affairs (Situation in Lithuania) 29.12.1919. TNA FO 371/3609, No. 168348.

¹⁹⁸ Vt *De facto* recognition of Lithuanian Government. Wellesley to Czepinski, 24.9.1919. Recognition of Estonia and Latvia. Government. Spicer to Under-Secretary of State for the Colonies, 15.10.1919. TNA FO 371/3609, No. 132416; No. 137040; Pusta telegramm 14.10.1919. ERA 957-11-101, 160.

¹⁹⁹ Vt **Bukaitė, V.** Prantsusmaa sõjalise missiooni (1919–1920) suhtumine Leedu riiklusse, 58; vt Letter by Bosanquet (Recognition of *de facto* independence of Estonia by Polish Government) 21.10.1919. TNA FO 371/3610, No. 146710.

²⁰⁰ K. R. Pusta 1922. aasta ülevaade (Eesti tunnustamine *de jure*) 9.1.1922. HIA Pusta, 4; Eestit *de jure* tunnustanud riikide nimekiri. ERA 957-12-46, 1–7; Esittely Tasavallan Presidentille Valtioneuvostossa 18.1.1921. KA Holsti, 28; **Medijainen, E.** The US *de jure* recognition of the Baltic states in 1922. – *Tames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 2012, 16(66/61), 4, 305–322.

kindlaksmääratud territoorium ja rahvastik ning vabade valimiste tulemusel võimu saanud valitsus. *De jure* tunnustus saadi alles pärast seda, kui Eesti, Läti ja Leedu olid 1920. aastal sõlminud rahulepingud Nõukogude Venemaaga ning loobunud osalemast Entente'i riikide Nõukogude Venemaa vastases interventsioonipoliitikas.

Inglismaa seisukoht Balti-küsimuses Pariisi rahukonverentsi eel, s.o 1918. aastal, polnud ühene. Balfouri arvates eksisteeris Inglismaa jaoks mitu võimalust: tunnustada Bresti rahukonverentsi järel väljakujunenud olukorda ja leppida balti rahvaste rõhutat olekuga. Balfour ei välistanud samas võimalust, et Baltimaad saavad autonoomia Saksamaa või Venemaa koosseisus või siis saavutavad täieliku iseseisvuse. Kuid samas, arvestades mõjukate Inglismaa poliitikute seisukohti Balti-küsimuses, pole selles võimalik mingit kindlat seisukohta võtta, kuna Vene-küsimus polnud veel oma lahendust leidnud. Vasakpoolsed deklareerisid, et Venemaa siseasjusse ei või sekkuda. Valitsuses esindatud liberaalid ja konservatiivid aga olid aktiivse või siis vähem aktiivse interventsioonipoliitika toetajad. Inglismaa Balti-poliitika 1919. aastal, s.o rahukonverentsi ajal, tulenes järgmistest eesmärkidest: 1) toetada sõjavarustuse ja toiduainetega rahvuslikke jõude, et kasutada neid võitluses bolševikega; 2) ära hoida Saksamaa ja Venemaa võimalik lähenemine, s.o mingi Saksamaa ning Venemaa vahelise poliitilise või sõjalise kombinatsiooni teke; 3) juhul kui bolševikke ei õnnestu võita, luua separatistide abil Venemaa ja Saksamaa vahele puhverriigid. Viimase võimaluse puhul peeti silmas, et need saavad olema Inglismaa mõjusfääris ja kasulikud komponendid üldises jõudude tasakaalus ning ka majanduslikus mõttes. Eesti, Läti ja Leedu *de facto* tunnustamine tähendas esialgu ainult seda, et Inglismaa tunnustas ainult bolševike vastu võitlevaid autonoomseid valitsusi, kes pidid tulevikus leidma oma koha föderaalses Vene riigis. *De jure* tunnustamine polnud 1919. aastal Londoni jaoks aktuaalne. Inglismaa seisukoht oli, et *de jure* tunnustust ei saa anda liitlaste seisukohta arvestamata, otsustajaks saab olla rahukonverents või siis Rahvasteliit. Vaatamata sellele et mitmed Briti poliitikud, sõjaväelased ja diplomaadid väljendasid Balti rahvusliku liikumise vastu sümpaatiat, leidus Inglismaal ka neid, kes ennustasid, et Venemaa ning Saksamaa taastavad tulevikus oma positsioonid Baltikumis.

1919. aasta algul aga ei kahelnud Prantsuse poliitikud mitte ainult selles, kas Eesti, Läti ja Leedu ühiskond üldse toetab rahva suveräänsuse ideed, vaid ka selles, kas neil rahvastel on mingit poliitilist eneseteadvust. Sõjajärgse Euroopa kaarti kavandades ei võtnud Prantsuse poliitikud Venemaa Balti provintside küsimuses selget seisukohta. Üks osa neist eeldas, et end iseseisvaks kuulutanud provintsid saavad kas kommunistliku võimu alt pääseva Venemaa autonoomseteks osadeks või siis Poola liitlasteks, sanitaarkordoni osaks, mis eraldab Nõukogude Venemaad Saksamaast. Teine osa Prantsuse poliitikutest aga pooldas ühendatud ja jagamatu Venemaa taasloomist.

Balti riikide tunnustamise küsimuses, vaatamata Eesti, Läti ja Leedu delegatsioonide tegevusele Pariisis, samuti mõnede USA diplomaatide heatahtlikule seisukohale Balti-küsimuses, jäi *State Department*'i seisukoht ikkagi negatiivseks. USA-l puudusid esimese maailmasõja lõppedes erilised huvid Baltikumis ja Soomes. Ametlik USA välispoliitika soovitas Balti riikide esindajatel näha oma tulevikku konföderatsioonis Venemaaga. President Wilson ja välisminister Lansing taotlesid maailmasõja lõppedes Venemaa territoriaalse terviklikkuse säilitamist ja eitasid varem Vene impeeriumi

koosseisu kuulunud territooriumide õigust enesemääramisele. Rahvaste enesemääramise õiguse printsiip oli Venemaa puhul rakendatav ainult seoses Poola ja Soomega.

Pariisi rahukonverentsi eel ja ajal ilmneb Poola taotlus saada Ida-Euroopa suurriigiks. Poola poliitikute mõtlemine oli orienteeritud minevikule, esimese Poola jagamise, s.o 1772. aasta eelsele ajastule, kui eksisteeris Poola-Leedu unioon. Leedu riigi teke 1918. aastal oli Poola poliitikute arvates Saksamaa projekt. Kolmemiljonilise elanikkonnaga Leedu aga ei saanud nende arvates ilma Poolata eksisteerida. Poola poliitikute nägemuses pidi Leedust saama Poolat moodustava föderatsiooni osa. Sellesse föderatsiooni plaaniti lülitada ka Läti või siis osa Lätist. Nähes, et Leedu ei soovi Poolaga föderaliseeruda, oldi valmis aktsepteerima Leedu riiki, kuid seda ainult etnilistes piirides. Eesti iseseisvuse küsimuses olid Poola poliitikud skeptiliselt meelestatud. Leiti, et kuna Venemaa vajab väljapääsu merele, siis on Eesti iseseisvus küsitav.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on valminud HTM-i institutsionaalse uurimistoetuse (IUT31-6) toel. Teadustööd väljaspool Eestit on toetanud Fundusz Stypendialny Muzeum Historii Polski ja Fulbrighti programm. Resümee on tõlkinud Ene Inno USA-st. Artikli avaldamist rahastasid Eesti Teaduste Akadeemia ja Tallinna Ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus.

BALTIC QUESTION BEFORE AND DURING THE PARIS PEACE CONFERENCE 1918–1920

Magnus ILMJÄRV

The article endeavours to clarify how the issue of the Baltic States' Provisional Governments was treated before and during the Paris Peace Conference in 1918–1920; how the separatists of the Russia in Baltic provinces managed to get to the Conference; what the Estonian, Latvian and Lithuanian Provisional Governments intended to achieve from the Conference; how the Baltic issue was treated in 1918–1920 by Britain, France, the United States, Poland and the Russian White movement.

Writings about this subject can conditionally be divided into four periods: publications from the first period of Estonian independence; publications from the period of Soviet Union; publications by the Baltic refugees in the West and publications from the period after the Baltic States regained their independence. Even so, historiography of that subject is far from exhaustion. The topic of purveyance of British and French armament and military materials for Estonian, Latvian and Lithuanian Provisional Governments is not treated in this article. The article attempts to cover the activities of the three Provisional Governments, although the main attention is given to Estonia.

The progression of the Paris Peace Conference, including the Baltic question, was markedly influenced by the outcome of the armed conflict in Russia. The delegations of the Provisional Governments of Estonia, Latvia and Lithuania were not officially permitted to participate in the Paris Peace Conference. The allies

viewed Estonia, Latvia and Lithuania primarily as a territory of the former Russian Empire which could be used as a bridgehead in the fight against Soviet Russia. The main objective of the Baltic delegations – to obtain *de jure* recognition from the Entente states – remained unrealized. At the beginning of the Peace Conference, Estonia, Latvia and Lithuania lacked the prerequisites of a state: a defined territory, populace and a government that came to power through free elections. *De jure* recognition was gained only after Estonia, Latvia and Lithuania had, in 1920, signed a peace treaty with Soviet Russia and declined to participate in the anti-Soviet Russia intervention politics of the Entente states.

Representatives of the Russian White movement attempted at the Paris Conference to convince the Allies that all the small states like Lithuania, Latvia, Belarus etc., that emerged from the collapse of the Russian Empire, were unable to retain their independence and would, in reality, end up under the influence of an economically and politically stronger neighbour – Germany. They also stated that the future status of the Baltic provinces, formerly part of the Russian Empire, could be decided only by the *Constituent Assembly* elected after the defeat of the Bolsheviks. They added that only the autonomy should be under consideration in these cases.

The United Kingdom's position on the Russian Baltic provinces before and during the Paris Peace Conference was not unanimous. In Foreign Minister Balfour's opinion, England had several options: to recognize the situation that had developed after the Treaty of Brest-Litovsk and agree to the oppressed status of the Baltic peoples. Balfour did not, at the same time, rule out several other possibilities: the Baltics would gain autonomy as part of Germany or Russia or they would become completely independent. But, considering the various positions of influential British politicians, it is impossible to identify here any defined position, as the Russian question still remained unresolved.

In designing the map of post-war Europe, French politicians took no clear position on the Russian Baltic provinces in 1918–1919. One faction presumed that the provinces who had declared their independence would become autonomous parts of a Russia freed from Bolshevik's rule or else allies of Poland, part of the *cordon sanitaire*, which separated Soviet Russia and Germany. Another faction of French politicians, however, favored the re-creation of a united and undivided Russia.

Politicians of the United States sought and defended until 1922 the preservation of Russia's territorial integrity, except for Poland and Finland. There were several reasons for this: good relations that had developed over time with Russia; the lack of any special interests the United States had in the Baltics at the end of the First World War and the belief of many politicians of the United States that the new small states would not be able to survive.

Before and during the Paris Peace Conference, Poland's desire to get more power in Eastern Europe became apparent. The thought processes of the Polish politicians were oriented towards the past – to the time before the first partition of Poland in 1772, when there existed the Polish-Lithuanian Commonwealth. They believed that a three million strong Lithuanians could not exist without Poland. In the view of these Polish politicians, Lithuania should have become a part of the federation created by Poland. This federation would also have included Latvia or else a part of Latvia.